

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

**MAGISTERSKÉ KOMBINOVANÉ
STUDIUM**

2011 – 2013

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lucie Šípová

**Komunikace u lidského druhu a jedince s ohledem na vady
výslovnosti v mladším školním věku**

Praha 2013

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Karel Kamiš, CSC.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

MASTER COMBINED PART TIME STUDIES

20011 - 2013

DIPLOMA THESIS

Lucie Šípová

**Communication of the human race and an individual with
regards to pronunciation impediments in the young school age**

Prague 2013

The Diploma Thesis Work Supervisor: Prof. PhDr. Karel Kamiš, CSC.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval(a) samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal(a), v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Jméno autora/ky

Poděkování

Chtěla bych poděkovat panu profesorovi Karlovi Kamišovi za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

A dále bych chtěla poděkovat paní Libuši Holé za konzultace týkající se dětské artikulace.

Anotace

Diplomová práce se zabývá komunikací u lidského druhu a jedince, se zaměřením na vady výslovnosti žáků v mladším školním věku. Teoretická část práce obsahuje poznatky o produkci řeči v mluvních orgánech z fonetického hlediska, uvádí vztah člověka k řeči, popisuje zvukový signál dítěte od narození až do mladšího školního věku, definuje poruchy zvukové části souvislé mluvy a zvláště se zaměřuje na dětskou patlavost, kterou definuje, klasifikuje podle stupně závažnosti, uvádí její typy, možné příčiny jejího vzniku a uvádí také její psychologické následky. V praktické části jsou vybrána cvičení preventivního charakteru i cvičení k procvičení a k osvojení správné artikulace. Na závěr je uvedena správná a vadná výslovnost jednotlivých hlásek.

Klíčové pojmy

Artikulace, hlásky, komunikace, logopedie, mluvidla, patlavost, prevence, produkce řeči, selekce artikulačních cvičení, vady výslovnosti, zvukový signál.

Annotation

The thesis deals with the communication of the human race and an individual, aiming at the pronunciation impediments at the young school age. The theoretical part contains findings of the production of speech in the articulators from the phonetic point of view, introduces the relation of an individual to the speech, describes the acoustic signal of a child from their birth till the young school age, defines impairments of the acoustic part of the fluent speech, and especially aims at the child dyslalia, which it defines, classifies according to the level of the gravity, introduces its types, possible causes and even its psychological effects. The practical part of the thesis contains chosen preventive exercises and exercises aimed at the practice and the adoption of the proper articulation. Finally, we present the correct and defective pronunciation of individual phones.

Key words

Acoustic signal, articulation, articulators, communication, dyslalia, phones, prevention, production of speech, pronunciation impediments, selection of articulation exercises, speech therapy.

OBSAH

ÚVOD	9
TEORETICKÁ ČÁST	11
1. FONETIKA A PATOFONETIKA	11
1.1 Produkce řeči	11
1.1.1 Ústrojí spolupracující na tvorbě řeči.....	11
1.1.2 Činnost respiračního ústrojí při řeči.....	13
1.1.3 Činnost hlasového ústrojí při řeči	15
1.1.4 Činnost artikulačního ústrojí při řeči	21
1.1.5 Poruchy hlasu	31
2. POPIS ZVUKOVÉHO SIGNÁLU DÍTĚTE NA PRVNÍM STUPNI ZŠ Z HLEDISKA ARTIKULAČNĚ-AKUSTICKÉHO V NORMĚ.....	33
2.1 Vztah člověka a řeči	33
2.2 Vývoj zvukového signálu dítěte	35
2.2.1 Období předřečové	36
2.2.2 Období rozumění řeči.....	37
2.2.3 Období vlastního vývoje řeči	38
3. PORUCHY ZVUKOVÉ STRÁNKY SOUVYSLÉ MLUVY (PŘÍČINY PATLAVOSTI, TYPY PATLAVOSTI).....	46
3.1 Poruchy vývoje řeči	46
3.1.2 Poruchy výslovnosti	47
3.1.3 Poruchy sluchu	47
3.1.4 Centrální poruchy řeči.....	49
3.1.5 Neurozy řeči	51
3.1.6 Poruchy čtení a psaní	52
3.1.7 Poruchy zvuku řeči.....	53
3.1.8 Poruchy hlasu	53
3.1.9 Vady kombinované	54
3.2 Nejčastější vady ve výslovnosti v mladším školním věku.....	55
3.2.1 Patlavost	55
3.2.2 Typy patlavosti.....	56
3.2.3 Příčiny patlavosti.....	59
3.2.4 Klasifikace patlavosti (dyslalie) podle stupně	61
3.2.5 Psychologicko-pedagogické důsledky poruch výslovnosti	61
PRAKTICKÁ ČÁST	63
4. MOŽNÉ ODSTRAŇOVÁNÍ PORUCH ŘEČI V NAVRHOVANÝCH CVIČENÍCH (SPRÁVNÁ A VADNÁ VÝSLOVNOST JEDNOTLIVÝCH HLÁSEK ČESKÉHO HLÁSKOVÉHO SYSTÉMU).	63
4.1 Prevence a cvičení.....	63
4.1.1 Zásady logopedické prevence	63
4.1.2 Prevence	63
4.1.3 Gymnastika mluvidel	65
4.1.4 Fonematický sluch	66

4.2 Možné odstranění vadné artikulace pomocí navrhovaných cvičení	70
4.2.1 Průběh odstraňování dyslalie	70
4.2.2 Zásady reedukce.....	70
4.2.3 Artikulační cvičení na procvičení motoriky mluvidel	71
4.2.4 Procvičování hlásek	73
4.2.5 Básničky pro správnou artikulaci.....	78
4.2.6 Cvičení s obrázky.....	80
4.3 Správná a vadná výslovnost jednotlivých hlásek.	81
4.3.1 Artikulace samohlásek	81
4.3.2 Artikulace souhlásek	83
ZÁVĚR.....	91
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	94
Seznam použitých českých zdrojů	94
Seznam použitých internetových zdrojů	95
SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK	96
SEZNAM PŘÍLOH	97

ÚVOD

V dnešní době je kladen velký důraz na komunikační schopnosti jedince. Aby mohl člověk aktivně žít v lidské společnosti je pro něj nezbytné, aby byl schopen získávat a také dál předávat informace. Jedním z nejdůležitějších způsobů lidské komunikace je řeč. Je velmi důležité, aby člověk úspěšně ovládl všechny její složky. Řečovým dovednostem se učí děti již od velice útlého věku. Již několika měsíční miminka procvičují svá mluvidla a pokoušejí se o první hlásky. Však, to aby dítě řeč doopravdy zvládlo, trvá několik let. Velice časté bývají problémy s její artikulací. Ještě v období mladšího školního věku se u dětí objevuje špatná výslovnost.

Aby se dítě mohlo bez obtíží věnovat školním výuce, je pro něj velice důležité, aby byla vadná artikulace co nejdříve odstraněna a ono si naopak správnou artikulaci co nejdříve osvojilo. Ve škole totiž špatná výslovnost může narušovat vyjadřovací schopnosti dítěte. Vzbuzovat dokonce posměch některých spolužáků a tím negativně působit na dětskou psychiku. Ale také může ovlivňovat i práci žáka v některých předmětech jako je čtení nebo psaní.

Přetrvávají-li problémy s artikulací ještě v mladším školním věku, je jednou z možností logopedická intervence. Ta bývá velice často úspěšná, ale představuje pro dítě další povinnost k těm co již má do školy. Proto se v dnešní době začíná čím dál tím víc dbát na správnou prevenci dětské výslovnosti.

Tato práce analyzuje zvukovou stránku dětské řeči na prvním stupni základní školy. A uvádí poruchy vyskytující se v dětské mluvě, se zaměřením pozornosti především na dětskou patlavost.

Cílem práce je možná náprava zvukové stránky dětské řeči, především na prvním stupni základních škol. Velký důraz je přitom kladen na preventivní řečovou výchovu.

Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a na část praktickou. V teoretické části jsou využity poznatky z oblasti fonetických věd a popsána produkce řeči v mluvních orgánech. Je vymezen vztah člověka a řeči. Také je vysvětlen vývoj zvukového signálu dítěte a to od narození až do mladšího školního věku, se zaměřením především na dětskou výslovnost. Dále jsou uvedeny poruchy jednotlivých složek

lidské komunikace. Pozornost je věnována především nejčastější vadě výslovnosti, již je patlavost neboli dyslalie.

Praktická část práce je zaměřena na možné odstranění poruch řeči a to se zaměřením na odstraňování poruch dětské artikulace. Jednou z velice účinných metod v odstraňování vadné artikulace je zahájení včasné prevence. V diplomové práci je zpracována charakteristika prevence vad dětské řeči, hlavní zásady logopedické prevence, a je uvedeno několik cvičení, zaměřujících se na gymnastiku mluvidel a na rozvíjení fonemického sluchu.

V případě, že se i přes preventivní opatření dostaví problémy s artikulací, lze je ve většině případů odstranit vhodným cvičením. V této práci jsou uvedena některá možná cvičení, která se k nápravě výslovnosti používají. Vhodnost jednotlivých cvičení pro určité dítě by se měla vždy ověřit u odborníka. Také v této práci jsou jednotlivá cvičení vybrána na základě předcházejících konzultací s logopedickou asistentkou. Na závěr je popsána správná a vadná výslovnost samohlásek a souhlásek.

TEORETICKÁ ČÁST

1. FONETIKA A PATOFONETIKA

Definice slov fonetika a patofonetika

Fonetika spolu s fonologií „jsou vědní disciplíny, které studují a popisují zvukovou složku lidské komunikace tvořenou za pomoci mluvních orgánů, každá z nich však z poněkud jiného hlediska. **Fonetika** studuje činnost mluvních orgánů při řeči, charakter výsledného zvuku a jeho sluchové hodnocení.“¹

Patofonetika je vědní disciplína zabývající se odchylkami či poruchami v realizaci lidské řeči.²

1.1 PRODUKCE ŘEČI

1.1.1 ÚSTROJÍ SPOLUPRACUJÍCÍ NA TVORBĚ ŘEČI

Na produkci řeči spolupracuje v lidském těle několik orgánů a to dechové ústrojí, hlasové ústrojí a artikulační ústrojí. Samostatně má, každé ústrojí vlastní základní funkci. Společně však spolupracují právě na tvorbě řeči.

Dechové ústrojí

Proud vzduchu během dýchání umožňuje vznik řeči. Nejčastěji se k tvorbě řeči používá výdechový proud, existují však i jazyky, které částečně používají také proud vdechu nebo proud vzduchu pozdržen v jedné z částí prostoru nad hrtanem.

Proud vzduchu prochází přes různé překážky, které jsou vytvářeny částmi mluvidel. Jak se mění rozmístění překážek, mění se i zvuk řeči.

¹ GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 21

² GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 21
REJMAN, L. *Slovník cizích slov*, s. 389

Úsek řeči může být tak dlouhý, jak dlouhý je výdechový proud. Vdechový proud pak bývá nejčastěji vnímán jako pauza v řeči. To, jak silný je výdechový proud, působí také na sílu a výšku hlasu.³

Hlasové ústrojí

Výdechový proud se šíří z plic skrze průdušnici, hrtan a nadhrtanové dutiny. V případě, že se jedná jen o prosté dýchání, prochází vzduch volně. Při tvorbě řeči narazí výdechový proud na překážku v hrtanu, kde se nachází hlasivky.

Hlasivky mohou postavit výdechovému proudu překážku svým smrštěním. Nárazem vzduchu se hlasivky rozkmitají a tím vzniká průchod hustšího a řidšího proudu vzduchu a to v pravidelných intervalech, čímž je utvořen základ lidského hlasu, často nazývaný základní tón řeči.

Základní tón mění svou výšku a sílu na základě pohybů hlasivek. Jak prochází základní tón dále hlasovým ústrojím, doplňují se k němu svrchní harmonické tóny. Takto složený zvuk se nazývá hlas.⁴

Artikulační ústrojí

Výdechový proud, poté co projde hrtanem, postupuje dál hrdelní a ústní dutinou a ven se dostává skrze rty či nosní dutinu, a to buď v podobě prostého proudu vzduchu, nebo v podobě základního tónu.

Vznik různých zvuků umožňuje to, jak se určité části mluvidel mohou pohybovat a měnit tak tvar a velikost míst kudy prochází výdechový proud. Mohou dále jeho průchod uvolňovat, zužovat či úplně uzavřít. *„Plynulým pohybem různých částí artikulačního ústrojí se skladba souvislého zvuku řeči běžně mění. Právě tyto obměny popisujeme obvykle jako sled hlásek určitého jazyka.“*⁵

Fungování artikulačního ústrojí lze rozdělit na dva typy. V jednom případě vzniká složený zvuk, který má tónový charakter a tvoří podstatu části řeči zvané samohlásky. Dochází k tomu v případě, že nadhrtanové dutiny vytvářejí určitý rezonanční prostor,

³ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 45

⁴ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 45-46

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 34-35

⁵ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 46

kterým prochází základní tón, u kterého dojde k zesílení některých z jeho svrchních částí.

V druhém případě vznikají souhlásky. K jejich vzniku přispějí pohyblivé části artikulačního ústrojí, které staví výdechovému proudu do cesty různé překážky. Tyto pohyby vzduchu se pravidelně neopakují a nazýváme je šumy.⁶

1.1.2 ČINNOST RESPIRAČNÍHO ÚSTROJÍ PŘI ŘEČI

Respirační ústrojí je složeno z takzvané přívodní dýchací cesty a z plic. Dýchací cesta je tvořena dutinou nosní a ústní, hltanem a hrtanem, průdušnicí a dvěma průdušinkami. Jedna průdušinka vede do pravé a druhá do levé části plic.

V plicích se vyměňují plyny z krve a z vdechovaného vzduchu. „*Při vdechu je vzduch v plicích veden postupně se větvícími průdušinkami přes jejich nejtenčí části, průdušinky, do plicních sklípků, zvaných alveoly. Prostřednictvím alveol přejde kyslík z vdechovaného vzduchu do krve a naopak do alveol se vrací kysličník uhličitý. Ten je v následující fázi z těla odstraněn zpětným proudem výdechu.*“⁷

To, jak vzniká výdechový a vdechový proud, je důležité z pohledu vzniku řeči. Během vdechnutí vzduchu se zvětšuje prostor hrudní dutiny. Vzduch se do plic nasává díky podtlaku atmosférického vzduchu. Ven z plic se vzduch naopak dostane při výdechu a hrudní dutina se opět smrští. Dýchání je řízeno automaticky v závislosti na potřebě kyslíku v tkáních. Jeho rychlost je ovlivněna například složením kyslíku ve vzduchu, nebo fyzickou či psychickou námahou.

Dýchání je možno částečně vědomě ovládat a to například jeho zrychlením či pozastavením.

Rozšíření a zmenšení hrudní dutiny umožňují dýchací svaly, svaly hrudního koše a bránice. Během vdechnutí vzduchu se zvětší hrudní dutina za pomoci mezižebních svalů, které od sebe oddálí žebra a pomocí bránice, která poklesne.

Při výdechu působí mezižební svaly zase opačným směrem a bránice stoupá nahoru. Je-li dýchání klidné, je výdech spíše pasivní, působí zde pružnost žebních chrupavek a váha hrudníku.

⁶ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 46-47

⁷ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 47

Dýchání můžeme rozdělit na dva typy. A to na dýchání břišní a hrudní. Záleží, je-li zvětšování hrudního koše ovlivněno mezižebními svaly nebo bránicí. Za normálních okolností bývá dýchání smíšené. Vůlí je spíše ovlivnitelné hrudní dýchání, tedy dýchání, které umožňují mezižební svaly.⁸

Vitální kapacita plic

Důležitým údajem o plicích je jejich vitální kapacita. Vitální kapacita plic je největší možné množství vzduchu, které může člověk použít, tedy maximální objem vzduchu vdechnutý na jeden nádech. Vitální kapacita plic bývá mezi 3,5 a 4 litry a mezi jednotlivci bývají velké rozdíly. Velikost vitální kapacity u jedinců bývá ovlivněna přirozenou velikostí hrudního koše, na síle dýchacích svalů a také na způsobu dýchání. Vitální kapacitu plic lze změřit přístrojem nazývaným spirometr.

Kromě vitální kapacity bývá v plicích umístěno trvale ještě asi 0,8 litrů vzduchu, jenž jedinec neovládá, bývá nazýván vzduch reziduální.

Tabulka 1: Rozdělení objemu dechového vzduchu z hlediska řeči

vzduch doplňkový	okrajové pásmo mluvní dech	asi 0,5 l asi 1l
klidové dýchání	mluvní dech	asi 0,5 l
vzduch rezervní	mluvní dech okrajové pásmo	asi 1 l asi 0,5 l
vzduch reziduální		Asi 0,8 l

Zdroj: Pálková, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 46

Během klidového dýchání se většinou vyměňuje asi půl litru vzduchu. Dále se v plicích nachází takzvaný rezervní vzduch, který je možno případně vědomě vytlačit ven z plic. Obdobným způsobem lze do plic k základnímu vzduchu naopak nasát vzduch doplňkový.

Pro správnou techniku řeči je nezbytné, aby objem vzduchu v plicích byl dostatečně velký a výdech vzduchu probíhal co možná nejpomaleji. Dosáhnout co možná

⁸ PÁLKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 47-48

nejpomalejšího výdechu lze tím, že se zamezí pohyb mezižebních svalů a výdech se uskuteční pomocí spontánního pohybu bránice. Používá-li se příliš vzduch z okrajových pásem rezervního a doplňkového vzduchu, dochází k velkému napětí dýchacích svalů.⁹

Poměr mezi vdechem a výdechem

Tento poměr není stejný. Je-li dech klidný, je tento poměr 2:3, přičemž výdech je delší. Jedná-li se o dech během řeči je rozdíl podstatně větší. Výdech se oproti nádechu prodlouží v poměru 1:7 a například při zpěvu až 1:12 či více. Rytmus dýchání se během řeči mění, je oproti klidnému dýchání nepravidelný. Je ovlivněn například jazykovou stavbou řeči.

To, jak dlouho trvá vdech a výdech je možné zaznamenat na přístroji zvaném pneumograf. Tento přístroj dále zaznamenává také pohyby dýchacích svalů, bránice i mezižebních svalů.¹⁰

Spotřeba dechu v klidu a při řeči

Oproti klidovému dýchání je dýchání během řeči mnohem náročnější na spotřebu vzduchu. A to asi o 1,5 - 2,5 nebo i víc. To, jaká je spotřeba řeči během řeči, se liší jedinec od jedince. Bývá však ovlivněna například psychickým a fyzickým stavem jedince, tím, jak hlasitě jedinec mluví nebo o jak obtížný projev se jedná.

Potřeba množství vzduchu je ovlivněna také tím, jaké hlásky jsou vyslovovány. V českém jazyce jsou velice náročné na dech souhlásky [h], [f], [ch] a skupina souhlásek [š], [ž], [s], [z], [ř], [č], [c], [r]. Ostatní hlásky se vyznačují již menší spotřebou vzduchu. Neméně náročná je hláska [l].

U samohlásek je nejnáročnější hláska [a]. Naproti tomu samohlásky [u], [i] jsou na vzduch nejméně náročné. Rozdíl je dále mezi krátkými a dlouhými samohláskami. Dlouhé samohlásky jsou mnohem náročnější na spotřebu vzduchu než hlásky krátké.¹¹

1.1.3 ČINNOST HLASOVÉHO ÚSTROJÍ PŘI ŘEČI

Na dýchací ústrojí navazuje ústrojí hlasové neboli fonační, je uložené v hrtanu.

⁹ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 49-50

¹⁰ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 49

¹¹ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 50-51

Hrtan je svou spodní částí spojen s průdušnicí a svou horní částí je spojen s jazylkovou kostí, která má na své druhé straně umístěn jazyk.

Hrtan je složen z chrupavek, ty jsou navzájem propojeny vazivem a klouby. Tento základ je obklopen řídkým vazivem, kdežto zevnitř hrtanu je sliznice.

Průdušnice je propojena s chrupavkou prstencovou. Ta má svou širší ploténku směrem dozadu. Nad přední stranou chrupavky prstencové se nachází chrupavka štítná. Její dvě ploténky jsou srostlé v ostrém úhlu a jejich hrana je často označována jako „ohryzek“. Horními rohy je chrupavka štítná spojena s jazylkovou kostí.

K vnitřní straně *„horní části úhlu tvořeného chrupavkou štítnou je připoutána třetí nepárová chrupavka hrtanu, tzv. hrtanový příklůpek... Na horním okraji zadní ploténky chrupavky prstencové jsou umístěny dvě párové chrupavky hlasivkové..., podobné, podobné trojbokému hranolu.“*¹²

Spojení mezi chrupavkami je tvořeno klouby, což znamená, že jde o pohyblivé spojení.

Hrtanovou dutinu lze členit na tři části. Horní část je nepohyblivá a tvorby hlasu se neúčastní. Horní a dolní část je širší, kdežto střední úzká. Ta *„je ohraničena dvěma páry slizničních záhybů. Horní z nich, tzv. výchlipkou řasy (také „nepravé hlasivky“) jsou nepohyblivé a tvoření hlasu se neúčastní. Spodní dvojice záhybů jsou hlasivky... Jsou to dvě ostré slizniční řasy v místě nejužšího průchodu hrtanem.“*¹³ Základ hlasivek je tvořen hlasivkovým vazem a hlasivkovým valem.

Jsou-li hlasivky v klidu, je mezi nimi trojúhelníková štěrbina, z fonetického hlediska bývá též nazývána glottis. Ta se díky skupině svalů, které pohybují hlasivkovými chrupavkami, může úplně nebo částečně otevírat a uzavírat.¹⁴

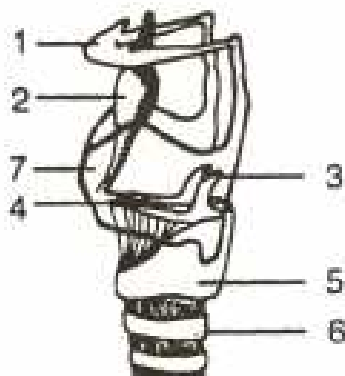
Následuje obrázek hrtanu. Obrázek je opatřen několika čísly pro snadnější orientaci. Pod číslem 1 - je na obrázku vidět kost jazylková, pod číslem 2 - příklůpek hrtanový, pod číslem 3 - chrupavka hlasivková, pod číslem 4 - štěrbina hlasivková, pod číslem 5 - chrupavka prstencová, pod číslem 6 – průdušnice a pod číslem 7 – chrupavka štítná.

¹² PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 51

¹³ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 51

¹⁴ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 51-53

Obrázek 1: Hrtan

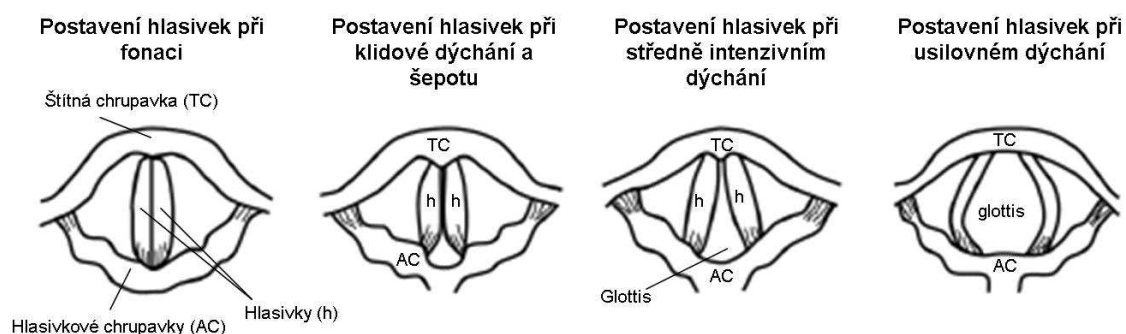
Zdroj:

http://skolajecna.cz/biologie/Sources/Textbook_Textbook.php?intSectionId=40700

Tvorba hlasu

Výdechový proud prochází rozevřenou hlasovou štěrbinou neboli glottis během dýchání. To se však změní, dojde-li na produkci řeči. Postavení hlasivkových chrupavek se změní. „Chrupavky hlasivkové se přiblíží těsně k sobě, tím se k sobě přiblíží i hmota hlasivkových řas, vazy hlasivkové se zároveň napnou. Hlasová štěrbina se úplně uzavře.“¹⁵

Obrázek 2: Postavení hlasivek

Zdroj: <http://pfyziollfup.upol.cz/castwiki/?p=2661>

Hlasivky svým uzavřením hlasivkové štěrbiny způsobí pozastavení výdechového proudu. Ten začne tlačit na hlasivky se stále větší intenzitou, až se pootevrou a umožní

¹⁵ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 54

části vzduchu projít. A poté se opět uzavřou. K otevírání a uzavírání hlasivkové štěrbiny dochází opakovaně. Uvolněný vzduch pak prochází dále dýchacím ústrojím.

Nad hlasivkami tak dochází k zhušťování a zředování vzduchu, čímž se vytvoří vzduchová vlna, která je vnímaná jako zvuk. „*Je to zvuk tónové povahy, protože kmitání pružných hlasivek je periodické. Je označován termínem základní tón; tvoří základ hlasu a představuje nosnou složku řady kvalit jazyka i řeči.*“¹⁶

Jsou hlásky, které mají základní tón jako základ své charakteristiky. Jsou to hlásky znělé. Patří k nim samohlásky a také část souhlásek. V českém jazyce jsou to například souhlásky [b], [d], [d'], [g], [v], [z], [ž], [h].

Naproti tomu neznělé souhlásky jsou tvořeny bez základního tónu. Vznikají na základě přetvoření výdechového proudu v nadhrtanových dutinách.

K neznělým hláskám patří v českém jazyce například souhlásky [p], [t], [t'], [k], [f], [s], [š], [c], [ch]. Jediná neznělá souhláska je ráz, který se nepovažuje za samostatný foném. V češtině existuje i hláska, která má, jak znělou, tak neznělou variantu. Je to hláska [ř]. Většinou se vyslovuje zněle a to především na začátku slov, například ve slově *řepa*. Neznělá výslovnost bývá naopak na konci slova, například ve slově *keř* nebo vedle neznělých fonémů.

Rozdílné znělé hlásky se vytvářejí díky různému svalovému napětí a různému přiblížení hlasivek. Základní tón je nejčistější u samohlásek a to díky pravidelnému kmitání, které je způsobené značným napětím hlasivkových vazů a uzavření hlasové štěrbiny po celé její délce. U znělých souhlásek bývá napětí svalových vazů menší, než je tomu při vzniku samohlásek, a ani kmitání není tak pravidelné, vzniká tedy základní tón, který je o poznání drsnější.

Jak v klidové poloze hlasivek během dýchání, tak při vzniku neznělých souhlásek je hlasová štěrbina rozevřena. Během dýchání je však její rozevření větší. Je to způsobeno především tím, že během řeči se poloha, kdy je štěrbina otevřená a uzavřená rychle střídá.¹⁷

¹⁶ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 54

¹⁷ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 53- 55
GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 33-34

Přímo v hrtanu se tvoří hláska [h] a dále se již nemění. Obsahuje dvě složky: tónovou a šumovou. Znělá hláska [h] spotřebuje hodně vzduchu. V některých jazycích existuje i její neznělá varianta, které je na množství dechu méně náročná.¹⁸

Hlasové začátky

Existují ještě další varianty zvuku, které jsou ovlivněny činností hlasivek a tím jsou hlasivkové začátky. Hlasivkovým začátkem se rozumí rozpohybování hlasivek. Můžeme jich rozlišovat tři druhy: měkký, tvrdý a dyšný hlasový začátek.

A) Měkký hlasový začátek

Hlasivky se k sobě přiblíží, ale jejich dovírání probíhá postupně. Výdechový proud se rozkmitává a tím se i vzrůstá amplituda. Lze to vnímat jako nenápadné zesílení. Vlastní začátek si vlastně ani neuvědomujeme.

V češtině nalezneme měkký hlasový začátek u samohlásek a znělých souhlásek po předcházející znělé souhlásce, na začátku znělých souhlásek či po pauze.

B) Tvrdý hlasový začátek

Hlasivky prudce uzavřou hlasivkovou šterbinu a dojde k velkému napětí hlasivkových svalů. Následně dojde k opětovnému rozevření hlasivek díky nahromaděnému výdechovému proudu. Čímž se hlasivky rozkmitají. Hlas vznikne v plném nasazení, je ostrý. „*Za určitých okolností si může posluchač tento hlasový začátek uvědomit jako samostatný segment na úrovni hlásky. V některých jazycích (např. v arabštině) je ráz fonémem. V češtině je ráz pouze začátkem fonace. Užívá se ho před samohláskou na začátku slova nebo uvnitř slova.*“¹⁹

C) Dyšný hlasový začátek

Je podobný měkkému hlasovému začátku. Rozdíl je ale v tom, že při dyšném hlasovém začátku nejsou hlasivky plně přimknuty k sobě. Tím vznikne krátký šum ještě před produkcí vlastního hlasu. V některých jazycích se takto vyslovuje hláska *h*, je-li na začátku slova. V českém jazyce se dyšný hlasový začátek neobjevuje.²⁰

¹⁸ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 56

¹⁹ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 55

²⁰ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 55-56

Hlas

Základní tón se zesiluje v nadhrtanových dutinách a obohacuje se o svrchní harmonické tóny, čímž se stává hlasem.

Mezi zvukové kvality hlasu patří síla, výška a jeho barva. Síla hlasu je závislá na velikosti amplitudy kmitajících hlasivkových vazů. Velikost amplitudy se zvětšuje se silou výdechového proudu vzduchu. Člověk může sílu hlasu během řeči libovolně měnit podle potřeby. „*Hlasitost konverzace se obvykle pohybuje v rozmezí 40-60 fonů, silný křik dosahuje až 80 fonů, šepot má hlasitost asi 20 fonů.*“²¹

Výšku hlasu ovlivňuje rychlost kmitání hlasivek a částečně i síla výdechového proudu. Čím jsou hlasivky kratší a napjatější, tím je hlas vyšší. Čím je silnější výdechový proud, tím se tóny více prohlubují. „*Základní tón se v řeči pohybuje u různých lidí v přibližném rozsahu 80-300 Hz; jako průměrné bývá u mužských hlasů uváděno pásmo 100-150 Hz, u ženských 200-300 Hz.*“²²

To, jaký má člověk rozsah je závislé na jeho věku. Novorozenec má nejmenší hlasový rozsah. Pouze v okolí jediného tónu. V šesti letech je to asi v rozsahu šesti půltónů. U dospělého člověka je to již v rozpětí asi dvou oktáv. Existují však výjimky, kdy při zpěvu dokáže jedinec dosáhnout rozsahu až pěti oktáv. Rozsah hlasu se pak naopak ve stáří začne snižovat.

Barva hlasu je velice individuální. Je vždy specifická pro daného jedince. Měnit se částečně může pod vlivem psychiky člověka. Na hlase můžeme rozpoznat emoce jako například radost, smutek nebo strach. Barvu hlasu určuje počet, výška a síla svrchních harmonických tónů. Ty zesilují základní tón během průchodu nadhrtanovými dutinami.

Řeč může člověk vytvořit, aniž by použil hlas. A to v případě když šeptá. „*Charakteristický šelest vzniká třením vzduchu o kraje zúžené hlasové štěrbiny, zejména v její chrupavčité části. Při „silném“ šepotu, je-li napětí hlasivek velké a proud dechu silný, může dojít k škodlivému překrvení sliznice v hrtanu a k poškození hlasového ústrojí.*“²³

KUTÁLKOVÁ, D. *Logopedická prevence*, s. 14-16

²¹ PÁLKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 57

²² PÁLKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 57

²³ PÁLKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 57

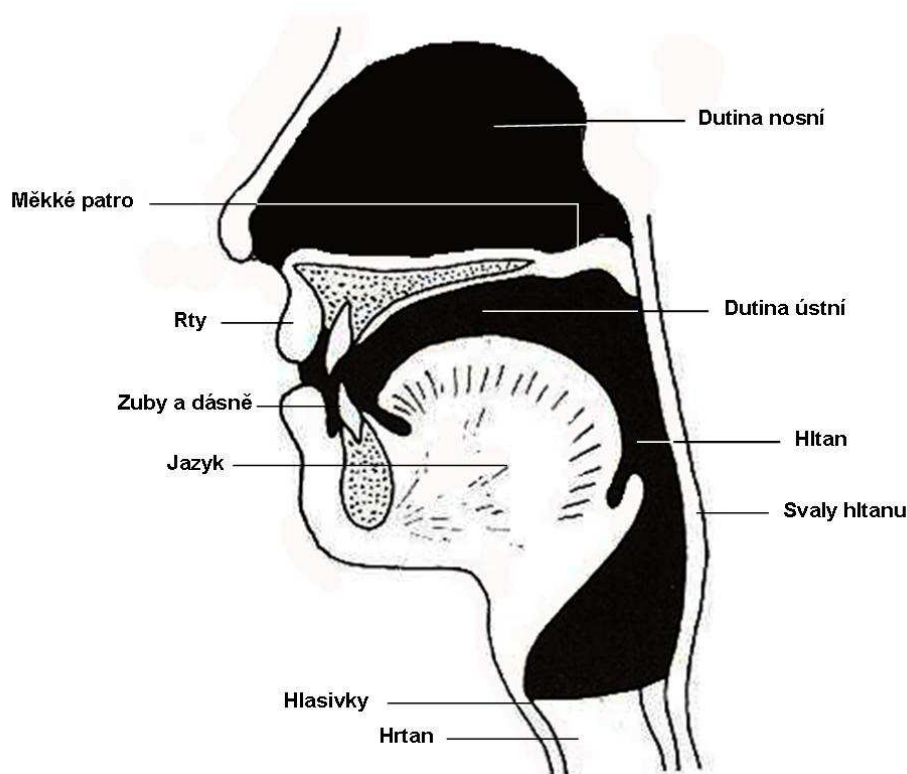
Při šepotu úplně chybí základní tón. Proto nepoznáváme některé hlásky nebo například melodii na konci věty. Jelikož se většina podstatných zvukových charakteristik tvoří v nadhrtanových dutinách lze šepotu přesto rozumět.²⁴

1.1.4 ČINNOST ARTIKULAČNÍHO ÚSTROJÍ PŘI ŘEČI

Artikulační ústrojí je umístěno v místech nad hrtanem. Je to soustava dutin a orgánů.

Mezi nadhrtanové dutiny patří dutina hrdelní, ústní a nosní (viz obrázek 3, dutině hrdelní zhruba odpovídá umístění hltanu na obrázku).

Obrázek 3: Artikulační ústrojí

Zdroj: <http://pfyziollfup.upol.cz/castwiki/?p=2661>

Dutina hrdelní je propojena s dutinou ústní. Výdechový proud prochází nejprve dutinou hrdelní, poté dutinou ústní a ven vychází retním otvorem. V přechodu z dutiny

²⁴ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 57-58
KUTÁLKOVÁ, D. *Logopedická prevence*, s. 14-16

hrdelní do dutiny ústní mění výdechový proud směr. Tvar a velikost obou dutin závisí na pohybu jazyka. Více proměnlivá je však ústní dutina. V dutině ústní lze vytvořit řadu překážek a tím i různě proměňovat výdechový proud, což je využíváno především při artikulaci samohlásek.

Ústní dutina je tvořena čelistmi a paterní klenbou. Spodní čelistí lze pohybovat. Pohybovat je dále možné se rty, zadní částí paterní klenby a jazykem, což jsou části artikulačního ústrojí, které přímo naléhají na ústní dutinu.

Svůj tvar na rozdíl od dutiny hrdelní a ústní nemůže měnit dutina nosní. Je tvořena kostěnými stěnami, které jsou vystlané sliznicí. Spodní část dutiny nosní je tvořena tvrdým patrem. Uprostřed je nosní přepážka, která rozděluje nosní dutinu na dvě části.

Výdechový proud prochází dutinou nosní, není-li tomu zamezeno zvednutím měkkého patra a jeho opřením o stěnu hltanu. Vytvoření či nevytvoření patrohltanového závěru je využíváno při tvorbě řeči. Při dýchání je měkké patro v klidové poloze a o stěnu hltanu se neopírá.

Většina hlásek se tvoří bez asistence nosní dutiny, tedy s využitím patrohrtanového závěru. Říkáme jim hlásky ústní.

Hlásky, při jejichž tvoření naopak prochází výdechový proud nosní dutinou, nazýváme nosovky.

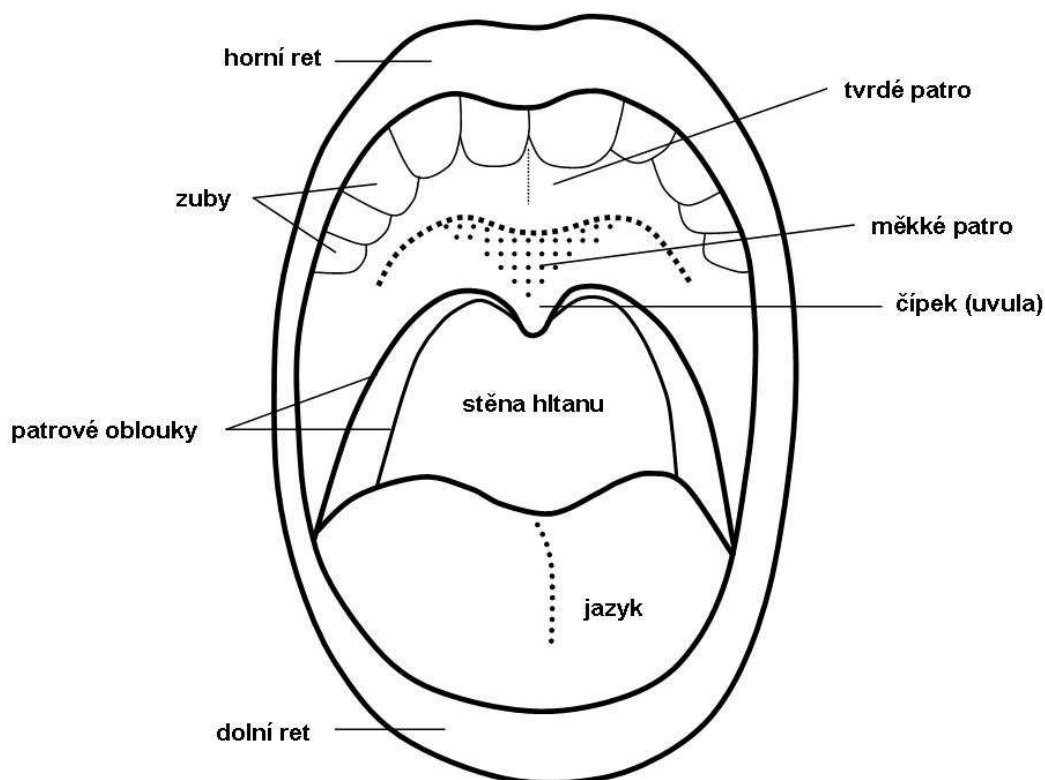
Hlásky jsou tvořeny v dutinách artikulačního ústrojí za pomoci artikulačních orgánů. Mezi orgány artikulačního ústrojí patří rty, zuby, dásně, tvrdé a měkké patro, čípek a jazyk (viz obrázek 4.).

Rty neboli labia, mají svou horní a dolní část. Vystupuje jimi výdechový proud z nadhrtanových dutin, a to přímo z dutiny ústní. Jsou pohyblivé a mohou měnit tvar a velikost retní štěrbiny. Mohou se úplně uzavřít, zaokrouhlit, vyšpulit, zaostřit, či protáhnout do stran. Hlásky, které jsou pomocí rtů vytvořené, nazýváme hlásky retné. Ty se dále mohou rozlišovat na hlásky obouretné nebo retozubné. Podle toho, zda je hláska vytvořena pomocí obou rtů nebo pomocí jednoho rtu a zubů. Zuby jsou oproti rtům a jazyku pasivní.

Dalším pasivním orgánem jsou dásně. Při řeči se používá dásňový výstupek na horní čelisti. Je pokryt sliznicí, která je výrazně zvrásněna. Ve fonetice je členěn na přední a zadní část. A hlásky, které se za jeho asistence vytvářejí, se nazývají dásňové

nebo zubodásňové. „Při jemnější klasifikaci rozlišujeme předodásňové (prealveolární, v češtině např. [t], [s]) a zadodásňové (postalveolární, v češtině např. [š], [č]).“²⁵

Obrázek 4: Artikulační orgány

Zdroj: <http://pfyziol.fup.upol.cz/castwiki/?p=2661>

S dásňovým výstupkem sousedí tvrdé patro. Jeho tvar ovlivňuje velikost ústní dutiny. Hlávky, které jsou s jeho pomocí vytvořené, se nazývají tvrdopatrové. Je to např. v češtině hlávka [t]. Podrobněji je lze rozdělit na předotvrdopatrové a zadotvrdopatrové.

Na tvrdé patro navazuje patro měkké. Na rozdíl od tvrdého patra, které je tvořeno dvěma kostěnými destičkami, je měkké patro tvořeno svalovou hmotou a je tudíž pohyblivé. Jak již bylo řečeno výše, může oddělit dutinu nosní od výdechového proudu a vytvářet hlávky ústní nebo nechat procházet výdechový proud dutinou nosní a vytvářet hlávky nosové.

²⁵ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 63

Pasivní je měkké patro naopak v případě, že při artikulaci dělá protějšek zadní části hřbetu jazyka. Tímto způsobem jsou tvořeny takzvané měkkopatrové hlásky. V češtině je to například hláska [k]. Podrobněji lze hlásky rozdělit na předoměkkopatrové a zadoměkkopatrové.

Vlivem výdechového proudu dochází ke svalovému napětí okrajů měkkého patra a to v případě tvoření kmitavé hlásky [r].

Na měkké patro přímo navazuje čípek. Je to vlastně „*měkký výběžek zbytnělé sliznice zakončující měkké patro. Sám není aktivně pohyblivý, následuje pasivně pohyby měkkého patra. Při tvoření řeči se ho využívá zřídka. Jeho rozkmitání proudem výdechu se tvoří například jedna z variant zadního r. Artikulace se zde nazývá čípková.*“²⁶

Nejpohyblivějším artikulačním orgánem je jazyk. Jeho pomocí je také tvořena většina hlásek. Na artikulaci se jazyk podílí posouváním celé své masy v ústech nebo pouze pohyby některé své části.

Základ jazyka tvoří svalová hmota. Jeho povrch je krytý sliznicí a je poměrně drsný. Na sliznici jsou výrůstky. Některé z výrůstků obsahují chuťové pohárky. Jeho zadní část je silnější a je umístěna proti části zadní stěny hltanu. Zbytek jazyku vyplňuje velkou část dutiny ústní.

Díky skupinám svalů příčným i svislým, je jazyk velice pohyblivý a může měnit svůj tvar. Částí svalové hmoty je jazyk připevněn ke spodní čelisti, jazyčkové kosti a spodině lební. Asi uprostřed jazyka, z jeho spodní strany vede vazivová přepážka, ta je zároveň spojena se spodinou ústní.

Z fonetického hlediska má jazyk tři části. Je to kořen neboli radix, hřbet neboli dorsum a hrot neboli apex či špička. Podle částí jazyka, které odpovídají za vytvoření daných hlásek, jsou hlásky také rozděleny do skupin. Skupina hlásek apikálních, dorzálních a radikálních.

Při vyslovování jednotlivých samohlásek mění jazyk svou podobu. To, jakým způsobem se poloha mění lze ukázat na takzvaném vokalickém trojúhelníku. Samohlásky [a], [e], [i], [o], [u] jsou zde znázorněny ve stejné poloze, jakou zaujímají v ústech při své artikulaci.

²⁶ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 63

Jazyk vykonává „posun horizontální (foném přední - střední - zadní) a vertikální (foném vysoký - středový – nízký).“²⁷ Podobu vokálního trojúhelníku znázorňuje tabulka číslo 2 a 3.

Tabulka 2: Vokální trojúhelník krátkých samohlásek

Vysoké	i				u
Středové		e		o	
Nízké			a		
	Přední		Střední	zadní	

Zdroj: Grepl, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 29

Poloha krátkých i dlouhých samohlásek v ústech je stejná.

Tabulka 3: Vokální trojúhelník dlouhých samohlásek

Vysoké	í				ú
Středové		é		ó	
Nízké			á		
	Přední		střední	zadní	

Zdroj: Grepl, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 29

Sledujeme-li špičku jazyka při vyslovování krátkých samohlásek [a], [e], [i], [o], [u] nebo dlouhých samohlásek, zaznamenáme, že posun špičky je směrem dopředu u hlásky [i], [e]. Při vyslovení hlásky [a] zaujímá středovou polohu a při artikulaci hlásky [o], [u] se posunuje směrem dozadu.

Dále je možné zaznamenat, kdy se jazyk posouvá směrem vzhůru či směrem opačným. Při artikulaci hlásky [i], [u] zaujímá jazyk v ústech nejvyšší polohu. Při artikulaci hlásky [e],[o] zaujímá středovou polohu a při artikulaci hlásky [a] je v nejnižší poloze.

²⁷ GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 29

Uvedený vokalický trojúhelník se vztahuje k češtině. Stejný princip lze uplatnit i v jiných jazycích, za použití náležitých hlásek. V některých jazycích například nejsou krátké a dlouhé hlásky, existují zde však hlásky jiné, které naopak nejsou v češtině.²⁸

Artikulace

Při dýchání bývají rty i čelisti sevřené, jazyk volně leží na spodině ústní a měkké patro je svěšeno. Výdechový proud prochází hrtanem, přes hrdelní dutinu a ven vychází nosní dutinou (zřídka ústní dutinou).

Při tvoření řeči se mění úhel čelistí a rty se rozevírají. Výdechový proud vychází ven přes ústní dutinu. Činností artikulačních orgánů se vytvářejí různé hlásky. Jejich artikulaci můžeme rozdělit do dvou základních typů: artikulace vokalická a artikulace konsonantická.²⁹

Artikulace samohlásková

Při artikulaci samohláskové neboli vokalické jsou vytvářeny samohlásky, jak již napovídá název artikulace. V nadhrtanových dutinách je utvořen rezonanční prostor odpovídající velikostí i tvarem. Vzniklé zvuky mají tónový charakter.

Samohlásky můžeme podrobněji dělit, podle pohybu jazyka při jejich artikulaci. A to na přední a zadní, posouvá-li se jazyk horizontálním směrem a na vysoké a nízké posouvá-li se jazyk vertikálním směrem (viz obrázek 2 a 3).

Při posunu vertikálním směrem můžeme samohlásky dělit ještě na otevřené a zavřené. „Zavřené jsou samohlásky, při nichž je průchod mezi hřbetem jazyka a paterní klenbou užší, u hlásek otevřených je tento průchod širší...Například lze říci, že samohláska [e] je zavřenější než [a], ale otevřenější než [i].“³⁰

Mezi další určující vlastnosti samohlásek patří jejich délka a nosovost.

Délka samohlásek se v některých jazycích, jako například v češtině používá k funkčnímu rozlišení. Dlouhé samohlásky se tvoří obdobným způsobem jako

²⁸ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 61-69

KUTÁLKOVÁ, D. *Logopedická prevence*, s. 16-18

²⁹ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 67-68

³⁰ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 69

samohlásky krátké, ale „*dlouhé samohlásky bývají zavřenější a napjatější (artikulační pozice je zřetelněji vyhrazena)*.“³¹

Nosovost u samohlásek vzniká, je-li samohláska artikulovaná bez uzavření nosní dutiny. Tímto způsobem vznikají nosovky.

Nosovky jsou hodně používané například ve francouzštině. Můžeme zde vidět kontrast mezi samohláskami nosními a ústními. Například u samohlásek [e] - [ě] nebo [a] - [ã], s nosovou artikulací se ve francouzštině může vyslovit i samohláska [ö]. Samohláska [o] se také může vyslovit s nosovou artikulací, ale rty a čelisti se při výslovnosti více přivírají. Nosovost bývá znázorněna vlnovkou nad hláskou.³²

Artikulace dvojhlásek

Dvojhlásky neboli diftongy mají tónovou podstatu, jako mají samohlásky. A často bývají k jejich systému řazeny. Dvojhlásky vystřídají dvě artikulační polohy, zatímco samohlásky vytvoří pouze jednu. „*Jedna fáze bývá plnější. Ta tvoří „jádro“ diftongu, druhá se k ní připojuje jako tzv. „polovokál“.* Podle vlastností artikulačního pohybu mají dvojhlásky různou podobu. Rozdíly bývají v tom, jak zřetelně vyhraněnou kvalitu mají obě části dvojhlásky.“³³

V češtině se vyskytují dvojhlásky [ou], [au] a [eu]. Dvojhlásky [au] a [eu] se však vyskytují ve slovech cizího původu.³⁴

Artikulace souhlásková

Souhlásková artikulace neboli konsonantická vytváří konsonanty neboli souhlásky. Výdechovému proudu je postavena překážka s přesným místem lokalizace (dle toho o jakou souhlásku se jedná) a tím vznikají zvuky šumového charakteru.

Konsonantickou artikulaci můžeme dále rozdělit dle toho, jak těsně jsou mluvidla sevřené a jak prudce dojde k přerušení překážky. Vzniká artikulace závěrová, polozávěrová a úžinová.

³¹ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 72

³² PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 68-73
HENDRICH, J. *Francouzská mluvnice*, s. 17

³³ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 72

³⁴ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 72
GRELP, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 32

Závěrovou artikulací vznikají závěrové souhlásky. Vznikají tak, že se výdechovému proudu postaví do cesty úplná překážka neboli závěr, či okluze. V momentě zrušené překážky, neboli při explozi zazní samohláska. V češtině se jedná o souhlásky [p], [b], [t], [d], [tʰ], [dʰ], [k], [g].

Polozávěrovou artikulací se tvoří souhlásky polozávěrové. Vznikají podobně jako závěrové souhlásky tím, že se výdechovému proudu postaví do cesty úplná překážka. Svalové sevření však nepovolí náhle, ale pozvolně. Vytvoří se úžina, která se postupně zvětšuje. Zazní třecí šum, který je podobný frikativám, tedy souhláskám úžinovým.

K polozávěrovým souhláskám patří například [c], [č], [ʒ], [ʒ̞]. „V češtině jsou ve funkci samostatných hlásek jen [c], [č]; jejich znělé protějšky se vyskytují jen v postavení asimilačním [leʒgdo, léʒba].“³⁵

Artikulací úžinovou se vytvářejí souhlásky úžinové. Při artikulaci úžinových samohlásek nevzniká úplná překážka, jako tomu bylo v předchozích případech, ale artikulační orgány se k sobě pouze těsně přiblíží. Když výdechový proud prochází vzniklou úžinou, vzniká třecí šum. Úžinové souhlásky mohou mít různou délku. Lze je prodloužit, na rozdíl od souhlásek závěrových a polozávěrových, které prodlužovat nelze.

Mezi úžinové hlásky patří [f], [v], [s], [z], [ř], [š], [ž], [ch], [h].³⁶

Závěrové souhlásky

Závěrové souhlásky se dále mohou dělit na obouretné, zubodásňové, předopatrové a zadopatrové.

Obouretné souhlásky se tvoří sevřením horního a dolního rtu. Patří mezi ně souhlásky [p], [b], [m].

Závěr u zubodásňových souhlásek se tvoří „podkovitým přitisknutím okrajů jazyka k okrajům paterní klenby po celé její délce. Při T se jazyk dotýká horních řezáků, při D, N se k nim pouze přibližuje.“³⁷

³⁵ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 46

³⁶ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 72

GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*, s. 32

³⁷ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 42

Závěr u předopatrových neboli tvrdopatrových souhlásek se tvoří: „*silným přitisknutím hřbetu k tvrdému patru, a to tak, že se jazyk opře hrotem o dolní řezáky a vyplní svou hmotou skoro úplně dutinu ústní. Akustickým důsledkem je šum vyšší a ostřejší než T, D, N a říká se mu obyčejně měkkost*“.³⁸

Zadopatrové neboli měkkopatrové souhlásky se tvoří přitisknutím zadní části jazyka k měkkému patru. Patří mezi ně hlásky [k], [g], a nosová hláska [ŋ], které se vyskytuje jako varianta zubodásňového [n].

K závěrovým souhláskám lze umístit také ráz a to dle způsobu jeho tvoření. Netvoří však vlastní význam a není tedy pokládán za hlásku.³⁹

Úžinové souhlásky

Úžinové souhlásky můžeme dále dělit na retozubné, zubodásňové, předopatrové, zadopatrové, hrtanové, bokové a kmitavé.

Retozubné souhlásky jsou tvořené v úžině tvořené spodním rtem a horními řezáky. Patří sem souhlásky [f], [v].

Zubodásňové souhlásky neboli sykavky jsou [s], [š], [z], [ž]. *Artikalace těchto souhlásek probíhá tak, že se výdechový proud žene mezi hrotem jazyka a alveolárním výstupkem na zuby, které se téměř úplně sblíží; tak vzniká sykot. Při S, Z je hrot jazyka opřen o dolní řezáky, při S, Z se přibližuje k alveolárnímu výstupku.*⁴⁰ Tento způsob artikulace způsobí, že při artikulaci souhlásek [s], [z] vzniká třecí šum, který je vysoký a ostrý. A u souhlásek [š], [ž] vzniká třecí šum, který je méně ostrý a hlubší. Zubodásňové souhlásky můžeme tedy dělit dále na ostré, kam řadíme [s], [z] a na tupé kam řadíme [š], [ž].

Mezi předopatrové souhlásky řadíme pouze souhlásku [j]. Tvoří se v úžině vzniklé mezi tvrdým patrem a hřbetem jazyka. Vzniká třecí šum, který není nápadný a je provázen hlasem.

Jedinou hlásku obsahují také zadopatrové hlásky, a to souhlásku [ch]. Tato hláska je tvořena v úžině mezi měkkým patrem a zadní částí hřbetu jazyka. Vzniká drsný třecí šum a obvykle hlasem není doprovázen.

³⁸ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 42

³⁹ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 42-43

⁴⁰ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 44

K hrtanovým souhláskám patří hláska [h], tvoří se v hrtanu. „Tato artikulace je dosti složitá a namáhavá: hlasivky zaujmou postavení fonační, ale hlasivkové chrupavky ovládající jejich pohyby se vytočí kolem své osy tak, že mezi nimi vznikne štěrbinu ve tvaru trojúhelníku; výdechový proud prodírající se touto štěrbinou vytváří třecí šum.“⁴¹

Mezi bokové souhlásky patří hláska [l]. Na rozdíl od ostatních úžinových souhlásek tvoří překážku uprostřed a výdechový proud tedy prochází úžinami vzniklými po stranách. Česká spisovná hláska [l] není ani měkké ani tvrdé, jak tomu může být v českém nářečí či u jiných jazyků. Jeho artikulace probíhá tak, že „se hrot jazyka opře o alveolární výstupek, přičemž jeho okraje se k patru netisknou; vznikají tak úžiny, jimiž výdechový proud prochází, třecí šum je velmi slabí a je doprovázen hlasem.“⁴² Artikulace měkké a tvrdé hlásky [l] se od české spisovné hlásky [l] mírně liší.

Kmitavé souhlásky nebo též vibranty se tvoří tím, že se hrot jazyka přiblíží k patru a vlivem výdechového proudu se rozkmitá a současně se okraje jazyka tisknou k patru. Mezi kmitavé souhlásky patří hlásky [r], [ř]. Obě hlásky jsou artikulovány velice podobně. Rozdíl spočívá v tom, že při artikulaci souhlásky [ř] je výdechová proud silnější a naráží na zuby. Dále jsou kmity jazyka kratší a častější, navíc jsou doprovázeny sykavkovým třecím šumem.⁴³

Souhlásky znělé a neznělé

Souhlásky můžeme dále dělit například podle toho, jak se na artikulaci podílejí hlasivky na znělé a neznělé. Znělé jsou ty souhlásky, jejichž artikulaci doprovází hlasový doprovod.

Tabulka 4: Znělé a neznělé souhlásky.

	Závěrové	Polozávěrové	úžinové
Znělé	B, D, Ď, G	(3, ž)	V, Z, Ž
Neznělé	P, T, Ě, K	C, Č	F, S, Š

Zdroj: Hubáček, J. *Čeština pro učitele*, s. 46

⁴¹ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 44

⁴² HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 44-45

⁴³ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 43-46

Většina souhlásek tedy vytváří páry, které tvoří vždy jedna znělá a jedna neznělá souhláska. Příkladem takového páru jsou například hlásky [p], [b] nebo [t], [d]. Souhlásky [p], [t] jsou neznělé a [b], [d] jsou znělé (ostatní páry viz tabulka 4).⁴⁴

1.1.5 PORUCHY HLASU

Hlasové ústrojí člověka je poměrně citlivé na poškození. Hlasivky jsou příliš namáhané v nevhodném prostředí, například v prašných místech nebo jsou-li používány v příliš vysokých či nízkých teplotách.

Omezit by se měla produkce řeči také v době nachlazení, protože během této doby je vyvíjeno větší svalové napětí hlasivek. Také příliš dlouhá řeč může být zdrojem přílišného hlasového napětí.

Příliš namáhavé může být také nesprávné tvoření hlasu. Příkladem může být přílišné odkašlávání či vyšší hlasová poloha než by bylo v daném případě vhodné.

Tvorbou hlasu, jeho poruchami a jejich následným léčením se zabývá lékařská disciplína zvaná foniatrie.

Poruchy hlasu lze rozdělit do tří skupin. Patří sem organické poruchy, reflektivní poruchy a funkční poruchy.

Mezi organické poruchy patří například: různé záněty, nádory sliznice a různé druhy obrny. Organické poruchy tedy vznikají vlivem chorobných změn hlasového ústrojí či dechových cest.

Reflektivní poruchy mohou nastat v případě, že činnost hlasu je rušena organickými změnami orgánů, které nejsou součástí hlasového ústrojí. Může to být například chronický zánět mandlí nebo zubů, různé srdeční vady, ale také některé duševní poruchy.

Funkční poruchy hlasu se mohou dostavit v případě, že hlas není správně tvořen. Nesprávná tvorba hlasu může vyvolat přinejmenším nepříjemný pocit mluvčího, případně deformace, které může sluchově vnímat i okolí mluvčího nebo dokonce organické změny v hlasovém ústrojí, především na hlasivkách. *„Do této skupiny patří různé varianty chraptivého hlasu...únavnost hlasu atd. Známé jsou „hlasové uzlíky“, které vznikají především z nadměrné hlasové námahy; zabraňují vytvořit úplný závěr*

⁴⁴ HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*, s. 46

hlasové štěrbiny a způsobují tak dyšné zabarvení hlasu a jeho selhávání zejména ve vyšší poloze.“⁴⁵

V případě obtíží s hlasem je často nutné navštívit lékaře. Mezi metody, pomocí kterých lze stanovit diagnózu patří například laryngoskopie, vytvoření rentgenových snímků nebo glottografie.

Laryngoskopie je druh vyšetření spočívající v „pozorování hlasivek osvětleným úzkým světelným paprskem shora přes malé kulaté zrcátko, které opřeme o měkké patro. Chceme-li pozorovat hlasivky v pohybu, je nutno užít stroboskopického efektu (tzv. laryngostroboskopie), protože jejich kmitání je pro lidské oko příliš rychlé.“⁴⁶

Glottographie umožňuje nepřímé pozorování hrtanových pohybů. Na krk v oblasti hlasivek se přiloží dvě elektrody. Mezi elektrodami prochází elektrický proud o velmi nízkém napětí. Jsou zaznamenávány změny odporu, které proud klade pohybující se hmota kmitajících hlasivek.⁴⁷

⁴⁵ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 60

⁴⁶ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 60

⁴⁷ PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 60

2. POPIS ZVUKOVEHO SIGNÁLU DÍTĚTE NA PRVNÍM STUPNI ZŠ Z HLEDISKA ARTIKULAČNĚ-AKUSTICKÉHO V NORMĚ

2.1 VZTAH ČLOVĚKA A ŘEČI

Mezi všemi organismy žijícími na naší planetě existují poměrně složité vztahy. Základem těchto vztahů je jejich vzájemné dorozumívání. *“Sdělování chápeme jako výměnu informací. Má-li mít informace informační funkci, musí být schopna u příjemce vyvolat po jejím přijetí a vyhodnocení změny v jeho chování i v jeho myšlení. Na určitém stupni biologického vývoje živočichů se vyvinul na zpracování informací speciální orgán – mozek.”*⁴⁸

Během fylogeneze druhu a ontogeneze jedince se člověk stal sociální bytostí. Díky tomu může vytvářet své okolí. Sociální jednání člověka je prováděno z většiny řečovou činností. Člověk je pokládán jak za biologickou jednotku a současně za jednotku společenskou. Díky tomu je možné člověka určit jako komplex biologicko - psychologicko – sociální. Každý člověk je jedinečný, žije v jistém přírodním ale také sociálním prostředí, toto prostředí se během své historie zaznamenává dynamické změny.⁴⁹

Člověk je společenský tvor. Je pro něj životně důležité, aby dovedl komunikovat s ostatními lidmi a tím i vytvářet a udržovat mezilidské vztahy. Je nezbytné, aby byl schopen přijímat informace, které k němu ostatní lidé vysílají, ale aby je uměl také vysílat. Bez této schopnosti se jedinec do společnosti prostě nemůže zařadit.

Člověk komunikuje pomocí verbální a neverbální komunikace. Verbální komunikace se uskutečňuje pomocí jazyka. Je to právě používání jazyka, co nás vyčleňuje z živočišné říše. Pomocí jazyka dále rozvíjíme kulturu a sociální život. Pomocí jazyka si člověk předává informace a může si je pamatovat. Ale také chápe své činy a události.

⁴⁸ KAMIŠ, K. *Řečová a jazyková komunikace češtiny*, s. 183

⁴⁹ KAMIŠ, K. *Řečová a jazyková komunikace češtiny*, s. 183

„Od jazyka odlišujeme řeč. Jestliže je jazyk systém, pak řeč je činnost. Je to naslouchání, mluvení, čtení a psaní. Jazyk se nemůže používat jinak než formou řeči. Řeč je realizací jazykových pravidel při řečové činnosti.“⁵⁰

Jazyk může být realizován ústním podáním nebo písemnou formou.⁵¹

Verbální komunikace má své účastníky a také určité fáze. Například v případě rozhovoru patří mezi účastníky komunikace odesílatel informace a její příjemce. Odesílatel přemění svůj komunikační záměr na vlastní sdělení v podobě slovní formulace. Příjemce se snaží dekodovat sdělení a přijatou informaci zpracovat. V případě, že chce příjemce na informaci reagovat, komunikační role se mohou vyměnit. Z příjemce se stává odesílatel informace a naopak.⁵²

K tomu, aby mohl člověk odpovědět na nějakou informaci, musí tato informace projít složitou neuronovou sítí v lidském těle. *„Neuronové sítě a jejich dílčí obvody jsou v centrálním nervovém systému propojeny do rozsáhlejších celků. Ty funkčně zabezpečují vyšší typy informačních funkcí než pouhé vyhodnocení sensorových signálů. Pro řadu dílčích mozkových funkcí lze nalézt odpovídající oblasti ve struktuře mozku, v nichž jsou převážně realizovány, jak je tomu např. u řečových funkcí.“⁵³*

Lidský mozek můžeme rozdělit na dvě hemisféry obklopené mozkovou kůrou. Najdeme zde části, do nichž se promítají určité řečové, zrakové i sluchové funkce, ale i spoustu dalších jako například psaní, chuťová nebo čichová funkce.

Mezi řečové funkce patří například funkce myšlenková, funkce výrazová a funkce výzvolá.

Funkce myšlenková *„Spočívá ve schopnosti řeči být nástrojem lidského poznání a myšlení.“⁵⁴*

Funkce výrazová *„rovněž vychází z biologické podstaty lidské řeči. Slouží k vyjadřování škály citů, pocitů, dojmů, nálad, zážitků, prožitků, přání, nadějí a obav.“⁵⁵*

Funkce výzvolá *„navazující na biologickou podstatu řeči a opírajícím o snahu záměrně vyvolat u příjemce určitou reakci, a to rozkazem.“⁵⁶*

⁵⁰ GAVORA, P. Učitel a žáci v komunikaci, s. 54

⁵¹ GAVORA, P. Učitel a žáci v komunikaci, s. 53-54

⁵² NELEŠOVSKÁ, A. Pedagogická komunikace v teorii a praxi, s. 42
KLENKOVÁ, J. Logopedie, s. 28-29

⁵³ KAMIŠ, K. Řečová a jazyková komunikace češtiny, s. 183

⁵⁴ KAMIŠ, K. Řečová a jazyková komunikace češtiny, s. 184

⁵⁵ KAMIŠ, K. Řečová a jazyková komunikace češtiny, s. 183

Další funkce přirozeného jazyka vychází z jeho sociální podstaty. Je to funkce sdělovací a funkce poznávací. Funkce sdělovací pokládá přirozený jazyk za nejdůležitější prostředek verbálního styku. Funkce poznávací má biologicko – sociální povahu a je složena z funkcí myšlenkové a sdělovací. Podstatou sdělovací funkce je to, že řeč umožňuje člověku poznávat skutečnost a navíc i šíření poznané skutečnosti.

Jazyk jakožto kód umožňující sdělování informací mezi lidmi má i další funkce. Je to funkce estetická, národně reprezentativní a metajazyková. Estetická funkce jazyka pramení z toho, že člověk je schopen ocenit krásu řeči, řeč může být dokonce použita k vytváření uměleckých děl. Funkce národně reprezentativní poukazuje na spisovnou část jazyka. A díky metajazykové funkci je možné popisovat přirozený jazyk jím samým, neboli popisovat řeč řečí.

Přirozený jazyk studuje věda zvaná lingvistika. Lingvistika na jazyk pohlíží z hlediska filologického, filozofického, bohoslovného, sociologického, psychologického, a biologického, přesněji neurologického.

Studium přirozeného jazyka lze dělit do následujících disciplín: Fonetické vědy, fonologie, pravopis, morfologie, syntax, sémantika, pragmatika, fonosémantika, jež popisuje symboliku hlasitých zvuků řeči člověka. Tyto vědy můžeme označit jako vědy synchronní. Dále to jsou vědy, umožňující historický pohled, řadíme historicko – srovnávací jazykovědu a etymologii. A jako poslední jsou vědy, které zasahují do více oborů, tyto disciplíny se zabývají tématy sociolingvistickými, psycholingvistickými, bilingvistickými, kognitivními a algebraickými.⁵⁷

2.2 VÝVOJ ZVUKOVÉHO SIGNÁLU DÍTĚTE

Vývoj řeči bývá rozdělen do tří hlavních období. A to na období předřečové, období vlastního vývoje řeči a na období rozvoje slovní zásoby. Každé období má zvláštní specifika.⁵⁸

⁵⁶ KAMIŠ, K. *Řečová a jazyková komunikace češtiny*, s. 184

⁵⁷ KAMIŠ, K. *Řečová a jazyková komunikace češtiny*, s. 183-185

⁵⁸ <http://www.klinickalogopedie.cz/index.php?pg=verejnost--co-je-to--vyvoj-rci>

2.2.1 OBDOBÍ PŘEDŘEČOVÉ

Do období předřečového patří období křiku a broukání, také období žvatlání a období porozumění řeči.

Období křiku a broukání

Prvním zvukem, jenž dítě vydá po porodu, bývá pláč, může to být však i kýchnutí. Pláč, nebo neurčitý křik se ozývá i v několika následujících týdnech života. Tento křik, či volání se pohybuje kolem komorního A. Tento křik je reflexivní činnost a neznamena tedy vždy, že dítěti něco chybí. Každé dítě se projevuje jinak. Některé celé hodiny pláče, jiné naopak čas kdy nespí, věnuje pozorování okolí či svých ručiček. Děti dokážou velice brzo rozpoznat lidskou řeč od ostatních zvuků a reagují na ni.

Po několika dnech se reflexivní křik stává vůlí ovládaný. Je to způsobeno tím, že dítě pláčem přivolá rodiče, nebo jiného dospělého a ten se ho snaží utiшит. Dítě toho po chvíli začne využívat a v případě nepohodlí se ozve křikem. To, že vyžaduje kontakt a nošení, však prospívá jeho dalšímu vývoji.

První hlasová změna nastává kolem šestého týdne. Dojde k rozšíření rozsahu hlasu a také zesílí jeho intenzita. Dítě je schopné dát najevo své pocity. Bolest či nespokojenost je dána najevo tvrdým hlasovým začátkem. A tento hlasový projev lze nazvat opravdu pláčem. Spokojenost dítě vyjadřuje měkkým hlasovým začátkem.

Dítě se dále projevuje takzvaným broukáním. Nejedná se ještě o hlásky. Dítě prozkoumává možnosti, jež mu poskytují rty a jazyk.⁵⁹

Období žvatlání

Dítě dokáže používat mluvidla stále lépe a umí vytvořit stále více zvuků. Je schopné měnit výšku i sílu hlasu a zjišťuje také jaké má možnosti v oblasti melodie. To vše napomáhá tomu, aby výsledný hlas připomínal prozpěvování. Zvuky, které dítě vydává, někdy připomínají slova nebo hlásky, ale někdy připomínají spíše mlaskání či pískání. Zvuky se mění v závislosti na tom, jak dítě nastaví mluvidla. Dítě se touto činností baví, ale zatím ji nedělá záměrně. Jedná se o pudovou činnost. Nasvědčuje

⁵⁹ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 36-37

tomu to, že všechny děti vydávají podobné zvuky a to i přesto, že pochází z různých prostředí, s různými jazyky.

Dokonce i hluché děti si pudově broukají. Celé toto období je asi šest měsíců dlouhé. A nazývá **období pudového žvatlání**.

Jakmile dítě začne napodobovat zvuky, které kolem sebe slyší, ale také grimasy a pohyby, které kolem sebe vidí, zvuky z období pudového žvatlání se začnou postupně vytrácet. Pouze v případě, že takovéto zvuky existují v mateřském jazyce, jako je tomu u některých kmenů v Africe, jsou zvuky dále používány.

Hlásky nejnějnější k artikulaci (retnice [b], [p], [m], dále [t]) bývají zkombinovány s neutrálním [a]. Důsledkem toho je, že se z dětských úst ozývají slova, jako je máma, táta nebo papa. Tyto náhodné shluky hlásek byly ve většině jazyků přijaty jako pojmenování pro rodiče.

Asi kolem půl roku života dítěte se stává napodobování cílenou činností. Dítě se snaží opakovat gesta, výraz v obličeji a také to, co slyší. Toto období se nazývá **období nápodobivého žvatlání**. Velice důležitý je v tomto období sluch a zrak.

Snadněji, než napodobování shluků hlásek nebo celých slov, jde dítěti napodobování melodie a tempa řeči dospělých.

Pocity již dokážou děti vyjádřit velice přesně za pomoci gest a právě melodie hlasu.

Rytmus je pro děti velice příjemný. Mají ve velké oblibě, když je dospělí pohupují a říkají jim k tomu různé říkanky.⁶⁰

2.2.2 OBDOBÍ ROZUMĚNÍ ŘEČI

Asi tři čtvrtě roku staré dítě začíná postupně spojovat slova a předměty, případně slova a různé situace. Tomuto období se říká období rozumění řeči.

Dítě již nereaguje pouze na realitu, ale také na zvuk slova. Ten je ve většině případů potřeba ještě doplnit o náležitou mimiku a melodii.

Dítě začíná rozumět prvním básničkám a slovním pokynům. Příkladem může být pokyn jako: Kde máš ouška? A zkouší i odpovídat. Většinou jde o gesta.

⁶⁰ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 37

Ani ne roční dítě je schopné přimět gesty rodiče, aby začali hrát oblíbenou hru nebo aby si jich prostě všimnuli.

Velice důležité v tomto období je pro dítě, aby mohlo dostatečně komunikovat s dospělými, být v jejich blízkosti, a aby mělo pocit bezpečí, což mu umožní snadněji vstřebávat názvy předmětů kolem něj. Počet slov, jenž dítě zná, se nyní velmi rozšiřuje. Chladné nebo nepodnětné prostředí dítě dokáže velmi brzdit ve vývoji.

Před prvním rokem začíná dítě znát čím dál tím větší počet slov, ale zatím je neumí vyslovit. Někdy sice náhodně vysloví nějaké slovo, ale jde většinou o takzvanou echolálii, tedy o opakování slova po dospělém člověku, aniž by pochopilo jeho význam. O opravdové pochopení a vyslovování slov lze ve většině případů mluvit až po jednom roce života.⁶¹

2.2.3 OBDOBÍ VLASTNÍHO VÝVOJE ŘEČI

Období vlastního vývoje řeči neboli období prvních slov začíná kolem prvního roku života.

První slovo, které dítě vědomě vyslovuje a uvědomuje si jeho význam, bývá jedno či dvouslabičné. Bývá to často něco, co se dítěti líbí nebo ho nějak zaujalo. Příkladem může být slovo bota, ham nebo auto. Počet takovýchto slov začíná rychle přibývat.

Zpočátku slovo zastupuje celou větu. Velký význam zde má opět intonace. Ta má rodičům napomoci plně pochopit co, dítě slovem myslí. Například slovo haf. Může poukazovat na to, že dítě vidělo psa, slyšelo ho štěkat, nebo že k němu chce jít.

Slovo se z jednoho konkrétního předmětu přenáší i na slova podobná. Například slovo „pipi“ neznamená už jen slepičku na obrázku v knížce, ale i slepičku u babičky na dvoře, či plastové zvířátko do vody.

Kolem dvou let začíná dítě spojovat slova k sobě a vznikají první dvouslovné věty. Jedno slovo mu už prostě nestačí. Je to například mami ham a později třeba haf hačá. Velmi často to bývají holčičky, které začínají mluvit dříve. Chlapci si většinou dávají více na čas.⁶²

⁶¹ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 37-38

⁶² KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 39

Období rozvoje slovní zásoby

Období kolem tří let se považuje za tzv. období fyziologické nemluvnosti. Do tří let může dítě mluvit málo, aniž by se měli rodiče více znepokojovali. Ale ve třech letech by již mělo mít náležitou slovní zásobu a umět ji také používat.

Dítě má určitou slovní zásobu pasivní a aktivní. Aktivní slovní zásoba je zásoba slov, které dítě skutečně používá. Pasivní slovní zásoba obsahuje slova, která dítě zná, rozumí je, ale samo je neříká. Rodiče by si tedy měli dávat pozor na to, co říkají i před hodně malými dětmi, protože vždy existuje riziko, že si dítě osvojí i naprosto nevhodný výraz a posléze ho použít třeba v nějakou nevhodnou chvíli. Děti si navíc snáze pamatují slova, které doprovází nějaká zajímavá událost.

Aktivní slovní zásoba tříletého dítěte bývá asi kolem 400 slov. Následně slov postupně přibývá a dospělý člověk používá v rozmezí mezi 3000 a 10 000 slov. Přičemž pasivní slovní zásoba bývá značně větší.

V této době dochází k přeslechnutím a v důsledku toho i špatným vyslovováním některých slov. V případě, že dětem chybí nějaký výraz, používají děti slova, která si sami vymysleli a to podle podobnosti slov již známých.

Malé děti si velmi rádi hrají se slovy. Zkoušejí přehazovat či nahrazovat různé hlásky. Mohou dokonce tvořit vlastní nová slova a ty používat k pojmenování různých věcí. Někdy to může dojít až do takové míry, že vzniká takový vlastní jazyk, jemuž rozumí pouze zasvěcení. Jedná se o vývojový jev, jenž postupem času vymizí.

Rozvíjí se vyjadřovací schopnost. Dítě zpočátku dokáže vyjmenovat věci, které vidí na obrázku, později odpovídá delšími větami na dané otázky a dokáže samo popsat nějaký děj.

Základy gramatické struktury si dítě začíná osvojovat již v době, kdy nemluví, ale skutečně je začíná používat, až když začne mluvit ve větách. Jako první se objevuje snaha o skloňování. Například místo táta začne říkat táto. Později začíná také časovat slovesa. Gramatické struktury jsou u dětí osvojována analogicky. Což znamená, že například u skloňování použije slovo, které zná a nové slovo se stejnou koncovkou skloňuje stejným způsobem. Vznikají tak někdy pro rodiče velice zábavné kombinace.

Gramatice se děti vlastně učí napodobováním mluvy dospělých a tak je pro ně velice důležitý náležitý vzor správné mluvy.⁶³

Níže je uvedena tabulka uvádí údaje, z internetových stránek asociace klinických logopedů. Stručně shrnuje vývoj dítěte. Je zde uvedeno jakých jazykových schopností by zdravé dítě mělo v kolika letech dosáhnout.

Tabulka 5: Stručný popis vývoje řeči dítěte v závislosti na věku

Věk	Rozvoj slovní zásoby
do 1 roku	Dítě rozumí jednoduchým pokynům.
do 2,5 let	Tvoří jednoduché věty, od 2 let se ptá „co je to“, rozlišuje svou slovní zásobu.
do 3,5 let	Mluví ve větách, začíná si osvojovat gramatickou stavbu vět, ptá se „proč“, rozšiřuje dále slovní zásobu. Začíná se tvořit verbální (slovní) paměť.
do 4,5 let	Dokončuje se gramatická stavba vět, dítě již chápe děj a umí ho vyprávět.
do 6,5 let	Dítě chápe složité děje, má již velkou slovní zásobu, gramaticky zvládá jednoduchá souvětí.

Zdroj: <http://www.klinickalogopedie.cz/index.php?pg=verejnost--co-je-to--vyvoj-rci>

Vývoj dětské výslovnosti

Nejméně problémové bývají samohlásky. Má-li dítě správný mluvní vzor, zpřesňují se velmi brzy. V některých případech může dělat problémy správná výslovnost samohlásek [a], [e]. Dítě by je mělo zvládnout do pátého roku. V případě, že je vyslovuje špatně i po pátém roce, může se jednat o vývojovou poruchu řeči.

Souhlásky si dítě osvojuje postupně. Mezi nejméně problémové hlásky patří retné hlásky [b], [p], [m], [f], [v]. A také hlásky [t], [d], [n]. Bývají také osvojovány jako první.

⁶³ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 39-42

Ve věku tří let dítě začíná užívat sykavky. Zpočátku bývá výslovnost nepřesná a řeč dítěte působí šiřlavým dojmem. „*Pokud dítě neumí měkké hlásky Ť, Ď, Ň, nepoužívá zpravidla ani Č, Š, Ž, protože jde o hlásky artikulačně příbuzné, a omezuje se pouze na řadu C, S, Z (masinka, kocicka). Jindy naopak převládají hlásky Č, Š, Ž a druhá řada sykavek si dává načas (šobota, muším jít). Dítě často v tomto věku ještě ale neumí sykavky vůbec a nahrazuje je většinou hláskou T (huta, mitka, matynka).*“⁶⁴ To, jak se potom sykavky postupně přidávají je velice individuální. Jako první se může objevit hláska [č], a následovat jí hláska [š] a hláska [ž] se objevuje na konec, v jiných případech se hláska [č] může objevit až jako poslední.

V některých případech dítě začíná vyslovovat sykavky postupně a jsou hned správné, jindy vyslovuje něco mezi hláskou [s] a [š] a až postupně začíná obě sykavky od sebe odlišovat.

Po pátém roce by se výslovnost sykavek měla ustálit a dítě by je již mělo vyslovovat správně.

Po čtvrtém roce by děti měli začít rozlišovat tvrdé hlásky od měkkých. Do čtyř let jim měkčení může dělat problémy. Často vyslovují namísto měkkých hlásek [d'] nebo [t'] hlásky tvrdé [d], [t].

K zpřesnění výslovnosti jim napomáhá fonematický sluch, který je stále citlivější a také čím dál tím lépe ovládané svaly mluvidel.

Hláska, která bývá poměrně často správně užívána a to již poměrně brzo, je hláska [k]. Je-li její výslovnost nesprávná, je to v řeči poměrně nápadné a to vzhledem k jejímu poměrně velkému výskytu. Hláska [k] bývá často nahrazována hláskou [t]. Bývají zaznamenány případy, kdy hláska [k] není ještě dobře vyslovována v předškolním věku, v tom případě je vhodné zvolit vhodný postup pro zlepšení výslovnosti dané hlásky. Na místě je jistě i dostatek trpělivosti. Hláska však bývá ustálena ještě před vstupem do školy.

Jako poslední se objevují hlásky [l], [r], [ř]. Jako první se obvykle objevuje hláska [l]. Při její artikulaci „*se jazyk zvedne k horním alveolám a spustí se dolů. Teprve pak se objevuje jedna z vibrant, většinou R, které nahradí dosavadní L (lyba) nebo jinou hlásku (vyba, uyba). Je podstatně těžší než L, protože jazyk se musí nejenom zvednout k dásni, ale i zakmitat. Během krátké doby pak obvykle následuje i hláska Ř, kdy jazyk*

⁶⁴ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 42

*musí zakmitat nejen ve zmenšeném prostoru (zuby jsou u sebe), ale i rychleji a víckrát.*⁶⁵

Jsou však případy, kdy se jako první objeví hláska [ř] a teprve po ní hláska [r]. Ve velice výjimečných případech se může objevit hláska [l] jako poslední.

Hlávky [l], [r], [ř] se většinou začínají objevovat po pátém roku a do šesti let bývají zafixovány, má-li dítě dostatečné motorické schopnosti.

Některé děti však potřebují více času, aby si všechny hlávky náležitě osvojily. A tak ještě v první třídě vyslovují některé hlávky špatně. Právě období první třídy je nazýváno obdobím poslední fixace základních mluvních návyků.

Tabulka 6: Osvojování jednotlivých hlásek ve vývoji dítěte

Věk	Vývoj výslovnosti
do 1 roku	M B P A E I O U D T N J
do 2,5 let	K G H CH V F OU AU
do 3,5 let	Zvládá N D T L (i artikulačně) Bě Pě Mě Vě
do 4,5 let	Ň Ď ť Vyvíjí se Č Š Ž
do 6,5 let	C S Z R Ř kombinace Č Š Ž a C S Z

Zdroj: <http://www.klinickalogopedie.cz/index.php?pg=verejnost--co-je-to--vyvoj-reci>

Někdy se stává, že se dítě naučí vyslovovat hlávku jako zvuk, ale ve slovech ji i přesto nahrazuje jinou hlávku. Případně hlávku používá pouze v některých slovech a v těch zbývajících jí zaměňuje za jinou hlávku. Není to tím, že by se dítě nesnažilo. Ale některá slova jsou na artikulaci složitější než jiná, a tak dětem trvá i různě dlouhou dobu, než se je naučí plně vyslovovat.

⁶⁵ KUTÁLKOVÁ, *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 39-42

Schopnost odlišit od sebe všechny hlásky a vyslovit je i v obtížných slovech se ustaluje až kolem šesti let. V té době se dítě může ještě splést, ale mělo by se umět již samo opravit.⁶⁶

Období otázek

Důležité období ve vývoji dítěte je období otázek, toto období hodně rozvíjí komunikační dovednosti a napomáhá správnému osvojení hlásek. Ale také rozšiřuje slovní zásobu, dítě si ujasňuje gramatické struktury a jazyk už používá jako opravdový prostředek sociálního kontaktu.

Dítě se nejdříve učí slovo tím, že mu ukážeme nějaký předmět a řekneme mu jeho název. To, zda si slovo zapamatoval, si později můžeme ověřit žádostí o jeho ukázání.

Později se ptají rodiče a ukazují na různé předměty a děti jim již sami odpovídají. Role se však zanedlouho obrátí a začínají se ptát děti rodičů. Velice časté jsou pak otázky typu: „Co je to ... A proč?“⁶⁷

Děti se někdy ptají i opakovaně na ty samé otázky. Rodiče by měli být v této době velmi trpěliví a snažit se jim i opakovaně odpovědět. V tomto období se totiž určuje to, zda bude dítě později umět sebevědomě odpovídat, nebo jestli mu ve vyjadřování bude bránit ostych.

Pro dítě je velice důležité, aby slova a celé věty co nejvíce používalo. Tím si je nejlépe osvojí a naučí se s jazykem správně pracovat a náležitě ho používat.

Období otázek u dětí začíná obvykle kolem tří let. V té době jsou již jejich komunikační schopnosti poměrně rozvinuté. A tak nezačne-li v této době dítě otázky pokládat, měl by se hledat důvod, protože by mohl být ohrožen další plynulý vývoj dítěte.

Již v předškolním věku by děti měli mít schopnost komunikovat dle potřeby, správně vyslovovat hlásky, ovládat základní jazyková schémata a mít již značně rozšířenou slovní zásobu. Některé děti však potřebují více času, aby dosáhly náležité úrovně ve všech oblastech. A tak vývoj ostatních dohánějí ještě v první třídě. Po

⁶⁶ Kutálková, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 42-44

⁶⁷ Kutálková, D. *Logopedická prevence*, s. 45

sedmém roce by měla být základní jazyková stavba již hotová a děti by se měli dále již jen zdokonalovat.⁶⁸

Hra, kresba a čtení

Přestože slova hra, kresba a čtení nemají zdánlivě co dělat se správnou artikulací, pomáhají dokončit celkový vývoj dítěte a tím mají jistý vliv i na výslovnost.

Informace si lidé vyměňují nejenom ústně, ale také pomocí čtení a psaní, předstupem takové výměny informací, je získávání možných informací z obrázků.

Dítě vnímá kreslení obrázků jako hru. Hrou je pro něj i jeho popisování. Je to pro něj však velice důležité, protože kreslením si rozvíjí jemnou motoriku, kterou bude později potřebovat pro psaní. Popisováním obrázků si zase procvičuje slovní zásobu a správnou výslovnost.

V první třídě začínají děti číst. V této době některé děti dokončují osvojování správné artikulace a je to někdy právě čtení, které jim v tom pomůže.

Výuka čtení a psaní dětem napomáhá uvědomit si jednotlivé hlásky. Učí se také spojovat jednotlivé hlásky s jejich grafickou podobou.

Informace, které k dítěti přicházejí z okolního světa, procházejí určitou cestou. Cesta začíná, tím, že dítě informaci vnímá a končí tím, že na ni nějak zareagovalo. Celé této trase se říká reflexní okruh. Tento proces začíná ještě před narozením dítěte a postupně se zdokonaluje. Trvá pak celý život. Celý proces je velice složitý, a aby vše probíhalo tak jak má musí správně fungovat všechny části, které se na něm podílejí.⁶⁹

Výslovnost hlásek při nástupu do školy

Dítě v mladším školním věku by mělo správně vyslovovat všechny samohlásky, dvojhlásky i souhlásky. Vyslovování samohlásek a souhlásek se ve většině případů ustálí ještě před vstupem do první třídy. Jsou to nejčastěji souhlásky, které dělají nejvíce obtíží.

⁶⁸ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 42-44
KUTÁLKOVÁ, D. *Vývoj dětské řeči krok za krokem*, s. 30

⁶⁹ KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*, s. 46
KLENKOVÁ, J. *Logopedie*, s. 100

Následující tabulka uvádí výslovnost všech souhlásek dle jejich tvoření

Tabulka 7: Výslovnost souhlásek českého jazyka

Místo Tvoření		retoretné retozubné		dásňové		Tvrđopatro- vé		Měkkopatro- vé		hrtanové	
Znělost		ne- znělé	Zně- lé	ne- zněl é	Zně- lé	ne- zněl é	Zně- lé	ne- znělé	Zně- lé	ne- zněl é	Zně- lé
Podle způ- sobu tvoření	Závě- rové	p	b, m	T	d, n	t'	d', ň	k	G		
	Úži- nové	f	v	s š ř	z ž l, r ř		J	ch			h
	Polozá- věrové			c č							

Zdroj: Krahulcová, B. *Dyslalie*, s. 20

Každá souhláska má své náležité artikulační místo, které je třeba dodržovat při jejím tvoření. Podle Místa tvoření dělíme souhlásky na retoretné, retozubné, dásňové, tvrdopatrové, měkkopatrové a hrtanové.

Mezi retoretné neboli obouretné souhlásky patří [p], [b] a [m].

Mezi retozubné souhlásky se řadí [f] a [v].

Dásňové souhlásky lze ještě dělit na předodásňové a zadodásňové. K předodásňovým souhláskám patří [t], [d], [n], [c], [s], [z], [r], [ř] a [l]. K zadodásňovým souhláskám patří [č], [š], a [ž].

Patrové souhlásky lze dělit na tvrdopatrové a měkkopatrové. Mezi tvrdopatrové souhlásky řadíme [t'], [d'], [ň], a [j]. Mezi měkkopatrové souhlásky se řadí souhlásky [k], [g] a [ch].

K hrtanovým hláskám patří [h].⁷⁰

⁷⁰ KRAHULCOVÁ, B. *Dyslalie*, s. 20

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*, s. 209

3. PORUCHY ZVUKOVÉ STRÁNKY SOUVYSLÉ MLUVY (PŘÍČINY PATLAVOSTI, TYPY PATLAVOSTI)

3.1. Poruchy jednotlivých složek sdělovacího procesu.

Poruchy hlasu nejsou jediné poruchy, které narušují komunikační proces. M. Sovák v publikaci „*Logopedie*“ řadí poruchy jednotlivých složek sdělovacího procesu do devíti skupin: 1. Poruchy vývoje řeči

2. Poruchy výslovnosti
3. Poruchy sluchu
4. Centrální poruchy řeči.
5. Neurózy řeči
6. Poruchy čtení a psaní
7. Poruchy zvuku řeči
8. Poruchy hlasu
9. Vady kombinované

3.3.1 PORUCHY VÝVOJE ŘEČI

Poruchy vývoje řeči, někdy též nazývané alálie mohou být různého rozsahu. Jsou případy, kdy se řeč nevyvíjí vůbec, že řeč ustrne na svém nižším stupni a k jejímu dalšímu vývoji již nedochází nebo že vývoj řeči je velice pomalý, případně může dojít k rozpadu řečových funkcí, ty se mohou dále rozpadat nebo naopak může dojít k jejich opětovnému rozvíjení.

Mezi typy vývojových poruch patří vývoj opožděný, omezený, přerušený, předčasný (překotný), nesprávný (scestný).

Vývojové poruchy mohou být různého stupně: úplná nemluvnost, ustrnutí ve fázi emocionálního křiku, ve stádiu žvatlání, u spojování slyšeného zvuku s pohybovou reakcí. V nejlehčích případech může být postižena pouze výslovnost a větná skladba.

Mezi příčiny vývojových poruch se řadí patologie výchovného prostředí, kam spadá nedostatek výchovných vlivů nebo naopak nadměrné množství výchovných

podnětů, poruchy či ztráta sluchu a zraku, patologické změny v centrální části reflexního oblouku, poruchy mluvních orgánů nebo patologie citových a sociálních vztahů.⁷¹

3.1.2 PORUCHY VÝSLOVNOSTI

Poruchy výslovnosti neboli dyslalie se vyskytují u dětí starších sedmi let. Nesprávná výslovnost některých hlásek je fyziologický jev, který trvá do konce pátého roku. Je však možné, že se řeč sama spontánně upraví i po pátém roce a to do konce sedmého roku díky probíhajícím fyziologickým procesům. Přesto je vhodné začít s odstraňováním některých tipů nesprávné výslovnosti již dříve. (Více informací o poruchách výslovnosti je uvedeno v kapitole 3. 2.).⁷²

Do této skupiny poruch řeči se řadí také Agramatismus. Jedná se o vývojovou poruchu zevní stránky řeči. „*Je to neschopnost správně používat gramatických tvarů slovních a větné skladby. (Poruchy větné skladby, tj. poruchy syntaktické se někdy oddělují pod názvem akatafasie.)*”⁷³

Každé dítě si prochází obdobím, kdy se učí gramatickým tvarům. Fyziologický agramatismus trvá do čtyř let. Přetrvává-li nesprávné používání gramatických pravidel i po čtvrtém roce, je třeba hledat příčinu. Příčinou může být velmi opožděný vývoj řeči, mentální retardace nebo vliv rozpadu řeči při centrálních poruchách řeči.⁷⁴

3.1.3 PORUCHY SLUCHU

Sluch má obrovský význam pro vývoj řeči. Je to velký zdroj informací o dění v okolí člověka. Sluch se používá k orientaci v prostoru, zajištění osobní bezpečnosti atd. Má velký společenský a citový význam. Je-li sluch porušen, je zasažena celá osobnost člověka.

Mezi typy sluchových poruch patří poruchy percepční, poruchy převodní, smíšené poruchy a poruchy centrální.⁷⁵

⁷¹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 58-67

⁷² SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 70-74

⁷³ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 75

⁷⁴ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 75

⁷⁵ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 106-107

Porucha převodní

Porucha převodní je poruchou sluchového orgánu. „Převodní ústrojí převádí zvukové vlny k vnímacímu zařízení tím způsobem, že vzdušné kmity o velké amplitudě a malé energii přeměňuje v kmitání mechanické o malé amplitudě, avšak velké energii. Tím se docílí toho, že se rozkmitá perilymfa labyrintu. Převodní zařízení má význam hlavně pro slyšení hlubokých tónů.“⁷⁶

K poruše může dojít například ucpáním zvukovodu nebo poškozením bubínku. Jedinec s převodní poruchou řeči má problémy s vnímáním především hlubšího hlasu. Často neslyší nepřízvučná slova nebo nepřízvučné části slov, tedy především koncové slabiky. Špatně vnímán bývá i přízvuk a melodie řeči. Bývá oslabeno vnímání hlasité řeči, ale jedinec je stále schopen rozlišit její základní elementy, též nemívá problém rozeznávat řeč šeptanou.⁷⁷

Porucha percepční

Porucha percepční neboli vnímací vzniká postižením sluchové části labyrintu s Cortiho ústrojím. Bývá snížena horní sluchová hranice, také slyšitelnost vysokých tónů se snižuje, případně úplně vytrácí.

V některých případech bývá oslabeno rozeznávání hláskových charakteristik. „Ze souhlásek jsou postiženy nejdříve sykavky; jejich ostrost se otupuje, navzájem pak splývají, až konečně jsou slyšeny jen jako dmychavý šelest. Ze samohlásek je postiženo nejdříve i, pak e a potom další.“⁷⁸

Rozlišování jednotlivých hlásek je značně omezeno a jedinec může dokonce přestat rozumět jednotlivým slovům. Lépe vnímá hluboké tóny a hlasy, hlasitá řeč bývá vnímána snadněji než řeč šeptaná. Největší problémy s rozuměním řeči bývají v hlučném prostředí.⁷⁹

⁷⁶ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 108

⁷⁷ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 108

⁷⁸ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 109

⁷⁹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 108 - 109

Poruchy smíšené

Smíšené poruchy jsou kombinací percepčních a převodních poruch. Takto postižený jedinec slyší velice málo a špatně rozumí řeči.⁸⁰

Poruchy centrální

Poruchy centrální postihují korové části sluchového analyzátoru. „*Jádro sluchového analyzátoru je uloženo oboustranně v mozkové kůře spánkového laloku. Přívodní dráhy přicházejí od každého ucha ke korovému jádru téže i druhé strany; nemůže tedy jednostranné postižení způsobit korovou hluchotu.*“⁸¹

Mezi centrální sluchové poruchy patří sluchová agnosie projevuje se nedostatečnou schopností poznávat a rozeznávat jednotlivé zvuky.⁸²

3.1.4 CENTRÁLNÍ PORUCHY ŘEČI

Řeč a výše intelektu jsou ve velice těsném vztahu. Má-li člověk snížené rozumové schopnosti, bývá oslaben i po stránce řečové.

Centrální poruchy řeči se vyskytují při mentálních postiženích v důsledku organického poškození mozku. Mezi nejlehčí a nejběžnější (80-85% mentálně postižených) formu patří lehká mentální retardace, kdy IQ je 50-69, následuje středně těžká mentální retardace IQ 35-49, těžká mentální retardace IQ 20-34, nejzávažnější je hluboká mentální retardace IQ nižší než 20. Existuje ještě typ zvaný jiná mentální retardace.

Lidé s lehkou mentální retardací jsou schopni používat řeč pro účely každodenního života, běžně verbálně komunikují, přestože v dětském věku bývá vývoj jejich řeči opožděný. Jejich mentální věk se pohybuje na úrovni deseti až jedenácti let.

Lidé se středně těžkou mentální retardací mají výrazně opožděn vývoj chápání a užívání řeči. „*Úroveň rozvoje řeči je variabilní. Někteří postižení jsou schopni jednoduché konverzace, zatímco druzí se dokážou stěží domluvit o svých základních potřebách. Někteří se nenaučí mluvit nikdy, i když mohou porozumět verbálním instrukcím a mohou se naučit používat gestikulace a dalších forem nonverbální*

⁸⁰ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 109

⁸¹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 110

⁸² SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 110

*komunikace k částečnému kompenzování své neschopnosti dorozumět se řečí.*⁸³
Mentální věk se pohybuje mezi čtyřmi až osmi lety.

Těžká mentální retardace se v mnohém podobá středně těžké retardaci, ale úroveň schopností je snižena. Mentální věk v pásmu těžké mentální retardace se pohybuje mezi osmnácti měsíci až třemi a půl roku.

Hluboká mentální retardace se vyznačuje těžce omezenou schopností porozumět řeči a různým pokynům. Mentální věk je nižší než osmnáct měsíců.

Kategorie jiná mentální retardace se používá v případě, že nelze použít běžné metody pro zařazení do zbývajících skupin.⁸⁴

Dále se jedná o poruchy řeči při některých duševních chorobách. Jsou to symptomatické poruchy řeči. Poruchy řeči zde jsou pouze jedním z příznaků neboli symptomů duševního onemocnění. Duševní nemoci jsou promítány především do obsahové stránky řeči.

Mezi duševní choroby, u kterých se vyskytují symptomatické poruchy řeči, patří manickodepresivní psychóza, dětská demence, schizofrenie a epilepsie.

Manickodepresivní psychóza se vyznačuje střídáním fází manického vzrušení a fází depresivních. Ve fázi manického vzrušení dochází k řeči impulzivně, řeč bývá zrychlená. Ve fázi depresivní mluví jedinec velmi omezeně a potichu, případně nemluví vůbec. Slyšená slova může opakovat bez snahy o jejich porozumění.

Dětská demence se vyznačuje *„rychlým rozpadem psychiky, čímž podstatně trpí i řeč. Dítě přestává mluvit a na naléhavé otázky dává jen skoupé, většinou nepřiléhavé odpovědi. Ztrácí paměť a zapomíná i naučné říkanky a básničky...Ve způsobu rozpadající se řeči se může vyskytovat i katatonie: nemocné dítě stereotypně opakuje slova, popřípadě bezesmyslné slabiky, bez zřetele na životní situaci.*⁸⁵

Schizofrenie může mít hebefrenickou formu nebo formu katatonickou. Při hebefrenické formě bývá řeč strojená, obsahuje slovní hříčky či novotvary a také celkový obsahový zmatek. Při katatonické formě se *„výrazová chudost střídá se sklonem k nesmyslnému žvatlání a stereotypnímu opakování slov nebo hláskových*

⁸³ ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*, s. 39

⁸⁴ Termíny užívané M. Sovákem byly v části týkající se mentální retardace nahrazeny termíny, které se dnes užívají častěji a to dle publikace I. Švarcové *„Mentální retardace“*.

⁸⁵ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 129

*skupin...Při pokročilém rozvratu myšlení jsou hojné dyslogie. Nesourodé skládání slov s vynecháváním celých částic větné struktury se označuje jako „slovní salát“.*⁸⁶

Epilepsie se vyznačuje jak přechodnými tak trvalými poruchami řeči. Přechodné poruchy bývají před, po nebo místo záchvatu a je to například echolálie nebo přechodná koktavost a další. Trvalé poruchy jsou v důsledku pokročilého stavu nemoci, při němž se rozpadá rozumová oblast. Může být postižena i artikulace a řeč se může stát i úplně nesrozumitelná.⁸⁷

Poruchy řeči mohou svědčit i o ložiskových poruchách centrálního nervstva. Ty dělíme na poruchy korové, kam patří afázie a poruchy nižších ústředí, kam spadají různé formy dysartrie.

*Afázie „je ztráta řeči na podkladě organického poškození mozku“...Afázie motorická je ztráta naučené schopnosti mluvit...Senzorická afázie sluchová vzniká poškozením tzv. sluchového centra řeči. Jde o ztrátu schopnosti rozumět slyšené řeči. Senzorická afázie zraková se projevuje při porušení zrakového centra řeči jako neschopnost poznávat a chápat psané slovní symboly.“*⁸⁸ A jako poslední afázie úplná, při níž jedinec řeči nerozumí a ani nemluví.

Mezi typy dysartrií patří dysartrie korová, pyramidová, extrapyramidová, hypertonickohypokinetická, hypotonickohypokinetická, cerebrální, bulbární, nazývají se podle místa poruchy. Jedná se o poruchy koordinace řeči. Při rané dětské mozkové obrně spastického typu v kombinaci v kombinaci poruchou systému extrapyramidového může být dysartrie tak závažná, že dítě není vůbec schopné řeči.⁸⁹

3.1.5 NEUROZY ŘEČI

Neurózy řeči se projevují poškozenou schopností sdělování informací, čímž zasahují i do sociálních vztahů jedince. Mezi neurózy řeči řadíme mutismus, surdomutismus, mluvní negativismus, breptavost a koktavost.

⁸⁶ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 129

⁸⁷ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 124-130

⁸⁸ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 132

⁸⁹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 130-138

ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*, s. 28-43

Mutismus neboli oněmění může vzniknout „jako neurotická reakce po silných afektech, následkem velkého vzrušení, úleku, úrazu spojeného s úlekem, jako následek duševního vyčerpání, provázeného traumatizací řeči. Ztráta řeči vystupuje náhle. Postižený chce mluvit, ale nemůže.“⁹⁰

Surdomutismus se vyznačuje neurotickou ztrátou řeči a útlumem slyšení řeči. Vzniká po duševních úrazech.

Mluvní negativismus se objevuje u přecitlivělých dětí jako oněmění. „Jde o reaktivní postoj dítěte vůči prostředí, o neurotickou změnu v chování, která se projevuje odmítavým postojem vůči navazování sdělovacího styku vůbec.“⁹¹ Bývá to například projev strachu z posměchu při špatné výslovnosti, nebo projev úleku či vzrušení.

Zvláštním případem je elektivní mutismus. V tomto případě dítě nemluví pouze s vybranými lidmi. Může to být například učitel při nástupu do školy. Přivykne-li dítě novému prostředí, problémy obvykle zmizí.

Breptavost je porucha tempa a rytmu řeči. Mluva je natolik zrychlená, zbrklá až není dost času na vyslovení všech hlásek. Komolena jsou slova i věty.

Koktavost je neuróza řeči vyskytující se hlavně u dětí. Vyskytuje se častěji u chlapců než u dívek. „Příznaky na řeči se vyskytují zábranami, které jsou tím větší, čím více se postižený o mluvení snaží. Zábrany v řeči překonává koktavý nadměrným až křečovým úsilím. Křečovitě napínání svalstva je dvojího druhu: jsou to křeče klonické (škubavé, např. ma-ma-ma-ma-maminka) a křeče tonické (napínavé, např. M-maminka).“⁹²

S koktavostí je možné se setkat po celém světě, přesto bývají více ohroženy děti, na které jsou jejich rodiče náročnější.⁹³

3.1.6 PORUCHY ČTENÍ A PSANÍ

Poruchy čtení a psaní nazývané též dyslexie a dysgrafie bývají považovány za „oslabenou schopnost pro čtení a psaní, které je pod úrovní schopností pro většinu

⁹⁰ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 140

⁹¹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 141

⁹² SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 145

⁹³ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 140-151

ostatních předmětů a vyznačuje se příznačnými chybami.“⁹⁴ Řadí se mezi vývojové poruchy.⁹⁵

3.1.7 PORUCHY ZVUKU ŘEČI

Poruchy zvuku řeči se zabývají změněnou nosovostí. Mezi tyto poruchy se řadí zavřená huhňavost, otevřená huhňavost a palatolalie.

Zavřená huhňavost se vyznačuje útlumem nosovosti. Nosovky pak zní jako jejich ústně tvořené protějšky. Otevřená huhňavost je naopak zvýšená nosovost. Příčinou může být porucha funkce patrohrtanového uzávěru nebo organické změny. Vzdušný proud proniká do nosní dutiny a zvuk řeči je tak deformován. „*samohlásky pozbývají jasnosti a zřetelnosti, zvláště i. Ze souhlásek jsou postiženy zvláště sykavky a hlavně hlásky závěrové (p, t, k), poněvadž pro únik vzduchu nosem se nevytvoří potřebné předartikulační napětí.*“⁹⁶

Palatolalie se vyznačuje poruchou nosovosti a změnami ve výslovnosti v důsledku rozštěpu měkkého nebo tvrdého patra. Porucha nosovosti se projevuje otevřenou huhňavostí a někdy i zvýšenou nosní rezonancí. Výslovnost samohlásek nabývá též huhňavého zabarvení. Souhlásky trpí nedostatkem artikulační tenze. Hlávka [r] se vyslovuje často v hrtanu. Vzhledem k obtížím plynoucích z vývojové vady mluvidel začínají děti takto postižené mluvit s opožděním, většinou kolem 2 let.⁹⁷

3.1.8 PORUCHY HLASU

Poruchy hlasu jsou funkcionální povahy. Patří mezi ně dětská chraptivost, hlasové poruchy mutační a neurotické poruchy hlasu.

Dětská chraptivost vzniká přepínáním hlasu, nadměrným křikem, zpěvem, recitací či hlasitým čtením. Hlas se vytváří s námahou a je drsný až chraptivý. Při opakované námaze mohou vzniknout až uzlíky na hlasivkách.

⁹⁴ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 163

⁹⁵ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 163-167

⁹⁶ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 173

⁹⁷ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 170-178

Hlasové poruchy mutační bývají typičtější u chlapců. Hlas se u nich snižuje až o jednu oktávu, zatímco u dívek se hlas rozšiřuje směrem nahoru i dolů. Mezi mutační hlasové poruchy se řadí nedokončená mutace, inverzní mutace a fistulový hlas.

Nedokončená mutace je z období dospívání prodloužena do dospělosti, kdy hlas nedosáhne náležité hloubky. Bývá značně namáhán. Nedokončenou mutaci lze částečně upravit hlasovou výchovou. Vhodná prevence je dostatečné prohlubování hlasu v období jeho vyžívání.

Inverzní mutace se vyskytuje u dívek, ale velice vzácně. Dochází při ní k prohloubení hlasu.

Fistulový hlas se objevuje v pubertálním věku, v případě že chlapec rychle vyroste a i hlasivky se rychle připraví na změnu hlasu v hlubší. Hlubší hlas, ale chlapec nechce používat, a tak sklouzne hlas do rejstříku fistulového.

Neurotické poruchy hlasu jsou například afonie nebo fonastenie. V případě afonie nemůže jedinec mluvit jinak než šepem, bývá v důsledku úleku.⁹⁸

Fonastenie je „chorobná hlasová únavnost na funkčním podkladě. Postihuje hlas mluvní nebo jenom zpěvní nebo obojí zároveň. Hlavním příznakem je pocit únavnosti, zvláště po delším hlasovém výkonu. K tomu přistupují různé bolestivé pocity v krku a zvláště dráždění ke kašli.“⁹⁹

3.1.9 VADY KOMBINOVANÉ

Vady kombinované jsou takové vady, jejichž příčiny spolu nesouvisejí. Mezi takovéto vady se řadí kombinace vad sluchu, řeči, popřípadě sluchu a kombinace poruch sluchu a řeči s vadami duševními, smyslovými a tělesnými.

Do první skupiny patří například koktavost u nedoslýchavého dítěte. Příkladem pro druhou skupinu může být kombinace koktavosti a mentální retardace.¹⁰⁰

⁹⁸ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 186-189

⁹⁹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 189

¹⁰⁰ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 190

3.2 NEJČASTĚJŠÍ VADY VE VÝSLOVNOSTI V MLADŠÍM ŠKOLNÍM VĚKU

3.2.1 PATLAVOST

Patlavost patří k nejběžnějším poruchám výslovnosti u dětí v mladším školním věku. Podle Jana Vyštejna patří dokonce k nejčastějším chybám řeči vůbec.

Nejvíce dětí trpí patlavostí v první, případně na začátku druhé třídy. Je to dané především tím, že řečové schopnosti dítěte se v té době ještě stále vyvíjejí a k jejich ustalování dochází až kolem sedmého roku.

Proces dozrávání, ale také výuka čtení a psaní v první třídě, případně logopedická intervence má velký vliv na poklesu počtu dětí se špatnou artikulací.

Existují však případy, kdy vzhledem k nesprávné výslovnosti pokračuje logopedická intervence i ve vyšších ročnících prvního stupně základní školy. U některých jedinců pak může přetrvávat dyslalie i do dospělého věku. V tom případě se nejčastěji jedná o vadnou výslovnost hlásek [r] a [ř] či sykavek.

V závislosti na pohlaví se objevuje patlavost častěji u chlapců než u dívek, a to asi v poměru 60 : 40 %.¹⁰¹

Nesprávná či vadná výslovnost je nazývána patlavost nebo dyslalie, „nesprávnou výslovnost považujeme za jev fyziologický, ale může trvat nejvýše do sedmého roku. Po pátém roce označujeme většinou nesprávnou výslovnost jako fyziologickou patlavost prodlouženou. Takové rozlišení dyslalie má svůj význam pro způsob logopedického ošetření.”¹⁰²

Jiřina Klenková definuje dyslalii jako poruchu artikulace, „kdy je narušena výslovnost jedné hlásky nebo skupiny hlásek rodného jazyka, ostatní hlásky jsou vyslovovány správně podle příslušných jazykových norem.”¹⁰³

¹⁰¹ KLENKOVÁ, J. *Logopedie*, s. 99-100

VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti – Diagnostika, ošetření a prevence patlavosti*, s. 32

¹⁰² VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti – Aktuální problémy speciální pedagogiky*, s. 27

¹⁰³ KLENKOVÁ, J. *Logopedie*, s. 99

Miloš Sovák rozděluje dyslalii na hláskovou, slabikovou a slovní, dle toho, jestli jsou postiženy jednotlivé hlásky, hláskové skupiny ve slabikách nebo ve slovech. Jan Vyštejn ještě doplňuje typ zvaný specifická asimilace.¹⁰⁴

3.2.2 TYPY PATLAVOSTI

Patlavost hlásková

V tomto případě jsou špatně vyslovovány jednotlivé hlásky. Existují čtyři formy hláskové patlavosti:

Mogilálická forma patlavosti

Název mogilácké formy patlavosti je odvozen z řeckého slova mogis znamenající sotva nebo stěží. U této formy patlavosti je vynechávána hláska. Obvykle však hláska není zcela vynechaná, ale nahrazena neurčitým nehláskovým vokálem. Příkladem je může být vynechání hlásky [r] ve slově, jedná se o takzvaný mogirotacismus, „*tak třeba místo ruka vyslovuje uka, místo koruna vyslovuje kouna. Při vynechání hlásky l místo kolečko říká koečko apod.*“¹⁰⁵

Paralálická forma patlavosti

Slovo paralálie pochází z řeckého para, což znamená vedle. Při této formě patlavosti je hláska, která má příliš obtížnou výslovnost nahrazena hláskou méně náročnou. „*Hlásku r třeba nahrazuje hláskou l nebo j, takže při pararotacismu, jak také označujeme nahrazování hlásky r jinou hláskou, místo koruna vyslovuje koluna nebo kojuna. Když hlásky k a g nahrazuje t a d, říká místo káva-táva, guma-duma apod.*“¹⁰⁶

Deformovaná (patologická) forma patlavosti

Deformovaná forma patlavosti se vyznačuje tím, že se hláska vytváří na jiném místě, než by správně měla. Tudíž se vytváří jiným způsobem a je zvukově pozměněna. Takováto hláska se označuje tím, že k řeckému názvu hlásky se připojí přípona – ismus,

¹⁰⁴ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 71

VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 37-38

¹⁰⁵ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 37

¹⁰⁶ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 38

například: rotacismus nebo lambdacismus. Obvykle se přidává také latinský název místa, tvoření hlásky. „*Tak třeba hlásku r tvořenou vibrací měkkého patra označujeme jako rotacismus velární, mezizubní šišlavost jako sigmatismus interdentální apod.*“¹⁰⁷

Mnohočetná forma patlavosti

Mnohočetná forma patlavosti neboli dyslalie multiplex se projevuje nesprávnou artikulací většího počtu hlásek, aniž by byl rozdíl ve formě jejich vadné artikulace. Je-li mnohočetná patlavost kombinována s redukováním a přesmykováním hlásek doté míry až je obtížné řeči rozumět je nazývána tetismus.¹⁰⁸

Patlavost slabiková a slovní

Při tomto druhu patlavosti může dítě vyslovovat jednotlivé, izolované hlásky správně. Jedná-li se však o hláskové seskupení, dochází k přesmykům, vynechávání, či záměně hlásek a řeč může být až úplně nesrozumitelná. Jak uvádí Jan Vyštejn: „*Dítě místo bl vyslovuje b, místo stř vyslovuje tř. Komolení slov může dosáhnout takového stupně, že dochází ke vzniku slovních novotvarů, které zvukově nesouvisí se správným termínem, např. bako – pták, imo – pes, a kdy pouze nejbližší okolí dítěte ví, co podobná slova znamenají. Někdy se komolené slovo může svou zvukovou strukturou a počtem slabik podobat slovu správnému, např. miksa – miska, klitka – kytka.*“¹⁰⁹

Podobné komolení slov se vyskytuje především u nedoslýchavých dětí.¹¹⁰

Specifická asimilace

Specifická asimilace je druh patlavosti. Dítě je schopné jisté hlásky samostatně vyslovit. Hlásky vysloví i ve slovech v případě, že se vyskytují jednotlivě. Jsou-li však ve slově varianty dané hlásky, dojde k asimilaci neboli k připodobnění jedné hlásky k druhé.

¹⁰⁷ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 38

¹⁰⁸ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 37-38

¹⁰⁹ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 38-39

¹¹⁰ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 38-39

Největší výskyt zaznamenáváme u sykavek. Hlásce [s] a [z] bývá připodobněná hláska [š] a [ž] *nebo* obráceně. „*Kupříkladu sešup se vysloví jako sesup nebo šešup, Slušovice jako Šlušovice nebo Slusovice apod.*“¹¹¹

K asimilaci může dojít i u tvrdých a měkkých slabik. „*místo nyní dítě vysloví nyny, hostiny – hostini nebo hostyny. Měkké a tvrdé slabiky mohou být zaměňovány, aniž by se obě varianty vyskytly v témže slově; např. hodiny je vysloveno jako hodyny, nic-nyc, někdo-někdo (v některých nářečích je podobná záměna běžná).*“¹¹²

Je velmi časté, že se specifická asimilace dostane i do písemné podoby. Dítě zaznamenává na papír to, co slyší. Jedná se pak také o poruchu psaní nazývanou dysgrafie.

Specifická asimilace je pokládána za jeden z příznaků lehké mozkové dysfunkce.¹¹³

Děti si svoji nesprávnou výslovnost uvědomují v různém rozsahu. Některé děti si vůbec neuvědomují, že vyslovují nesprávně. Nevnímají ani rozdíl své výslovnosti a výslovnosti ostatních. „*V těchto případech se výslovnost řídí podle navyklých kinestetických pohybových vzorců. Dítě sice slyší správnou výslovnost druhých, ale slyšené fonémy nejsou propojeny s kinestetickými stereotypy artikulémů.*“¹¹⁴

Některé děti si vlastní nesprávnou výslovnost neuvědomují, uvědomují si však nesprávnou výslovnost druhých. Dochází k tomu proto, že s kinestetickou oblastí se spojují pouze vzorce výslovnosti slyšené od druhých, ale ne vlastní vzorce. Výslovnost se zde řídí vzorci, které má dítě již navyklé.

I v případě, že si dítě uvědomuje svoji nesprávnou výslovnost, i nesprávnou výslovnost ostatních, pokračuje dítě v nesprávné artikulaci díky již naučeným kinestetickým vzorcům. To, že je dítě schopné rozlišit vlastní nesprávnou artikulaci, však může náležitě využít logoped. V případě, že sluchová kontrola nebyla vytvořena, měl by se procvičovat také fonemický sluch dítěte.

Přestože patlavé děti mají problémy rozeznávat jednotlivé hlásky mateřského jazyka, napodobování modulačních faktorů řeči jim nedělá problémy. „*To proto, že*

¹¹¹ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 39

¹¹² VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 39

¹¹³ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 39

¹¹⁴ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 71

modulace zvuků řeči, jakožto nižší vývojový stupeň, se uplatňuje podstatně dříve než vypracování artikulémů. Diferenciace lidské řeči jako činnost vývojově vyšší vytváří se za zvukové kontroly při vlastním vyslovování.^{115 116}

3.2.3 PŘÍČINY PATLAVOSTI

Jan Vyštejn vycházejíce ze Sovákova reflexologického hlediska uvádí sedm možných příčin patlavosti:

1. Patologičnost prostředí z hlediska řečové hygieny

Dítě převeze špatnou výslovnost od blízké osoby ve svém okolí. Může se jednat o matku, otce, sourozence, kamaráda či spolužáka. Vliv na dítě je tím silnější, čím silnější je citové pouto k dané osobě. *Jan Vyštejn* uvádí jako jeden z příkladů velární rotacismus u asi poloviny dětí ze třídy v mateřské škole. Ukázalo se, že se děti identifikovaly s vůdčí osobností chlapce ve třídě.

2. Vady smyslových orgánů

Nejčastěji se jedná o vady sluchu. Záleží na druhu a stupni postižení. Například je-li snížena horní hranice sluchu díky percepční vadě, je omezeno slyšení vysokých tónů. Jelikož dítě slyší v tomto případě řeč zkresleně, je chybné pak i její napodobování. Jedná se především o výslovnost sykavek, případně o hlásky [f] a [ch]. Dále to může být porucha fonemického sluchu při níž dítě špatně rozlišuje správné zvuky od těch deformovaných.

Důležitým orgánem pro správnou výslovnost je také zrak a tudíž se u dětí s vadami zraku objevují častěji vady výslovnosti.

3. Citová karence

Nedostatek citových vztahů čili karence může ovlivnit i mluvu dítěte. Děti, které tímto nedostatkem trpí, začínají mluvit déle a také nesprávně. Infantilní způsob vyjadřování si udržují déle než děti, netrpící citovou karencí. Citovou karencí mohou být postiženy nejen děti pobývající v ústavech, ale také děti v rodinách.

¹¹⁵ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 72

¹¹⁶ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 71

4. Poruchy v centrálním nervovém systému

Poruchou centrálního nervového systému může být narušena akustická poznávací činnost, což se odrazí i ve výslovnosti. Například při dětské mozkové obrně je porušeno vyslovování jako takové, tuto vadu vyslovování nazýváme dysartrie. Dále u oligofrenických dětí se častěji objevuje patlavost. Výslovnost však lze upravit poměrně brzy správným nácvikem.

5. Pohybová neobratnost

Pohybová neobratnost se může projevit jen v oblasti výslovnosti, ale může jít i o celkovou pohybovou neobratnost. Ta se ukáže nejčastěji díky potížím při tělesné výchově.

6. Anomálie mluvních orgánů

V mluvidlech neboli v mluvních orgánech vzniká řeč. Jsou-li nějak deformovány, projeví se to, až na výjimky, v artikulaci. Mezi nejrozšířenější odchylky ve vývoji mluvních orgánů patří vady skusu a chrupu. Dále to je tzv. přirostlý jazyk, který se vyznačuje nedostatečným pohybem hrotu jazyka zapříčiněným jazykovou uzdičkou.

K nejzávažnějším anomáliím patří rozštěpy patra. V těchto případech vzniká vada zvaná palatolalie. Výslovnost hlásek je posunuta za rozštěp a bývá doprovázena poruchou nosní rezonance.

Podle orgánu, který je příčinou chybné artikulace se jedná o dyslalii retní neboli labiální, dyslalii zubní neboli dentální, dyslalii jazykovou neboli lingvální či dyslalii paterní neboli palatální.

7. Nevhodný postoj okolí dítěte k jeho řečovému vývoji

Velmi nevhodné je neustálé opravování artikulace dítěte. Rodiče často po dítěti chtějí, aby se snažilo říci správně hlásku, kterou špatně vyslovuje. Vede to však spíše k upevňování nesprávné výslovnosti. Navíc to může snižovat sebevědomí dítěte, čímž může být negativně ovlivněn i další vývoje řeči dítěte.¹¹⁷

¹¹⁷VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 33-37

3.2.4 KLASIFIKACE PATLAVOSTI (DYSLALIE) PODLE STUPNĚ

1. Dyslalie levis

Dyslalie levis neboli dyslalie simplex je jednoduchá vada či porucha výslovnosti jedné, případně více hlásek. Při dyslalii levis zůstává řeč stále srozumitelná. Její variantou je dyslalie monomorfní, ta nastává v případě, když vada nebo porucha zasahuje hlásky artikulačně podobné, které se tvoří na stejném artikulačním místě.

2. Dyslalie gravis

Dyslalie gravis neboli dyslalie multiplex je těžká vada výslovnosti. V tomto případě je nesprávně vyslovováno více hlásek. Počet vadně vyslovovaných hlásek je tak veliký, že dochází k narušení srozumitelnosti řeči. Název dyslalie polymorfní se používá v případě, že výslovnost hlásek je narušena na více artikulačních místech.

3. Dyslalie universalis

Dyslalie universalis případně tetizmus, hotentotizmus nebo inaptus se používá v případě, že je zasažena výslovnost skoro všech hlásek. Tak velké postižení činí řeč prakticky nesrozumitelnou.¹¹⁸

3.2.5 PSYCHOLOGICKO-PEDAGOGICKÉ DŮSLEDKY PORUCH VÝSLOVNOSTI

To, jaký vliv má na dítě jeho nesprávná artikulace, hodně záleží na prostředí, ve kterém se dítě nachází.

Správnou jazykovou výchovou v rodině, citlivým přistupováním a nenásilným vedením se většinou dostaví pozitivní výsledky v podobě zlepšení výslovnosti dítěte.

V některých rodinách však nesprávnou výslovnost dítěte vnímají jako známku dětскosti. Odlišná výslovnost jim přijde roztomilá. Dítě se při špatném vyslovování cítí výjimečně. Svoji špatnou výslovnost ostatním předvádí. Změní-li rodiče nakonec svůj postoj a chtějí, aby dítě správně artikulovalo, dítě odmítá spolupracovat, nechce se vzdát své výjimečnosti.

¹¹⁸ KRAHULCOVÁ, B. *Dyslalie*, s. 17

Někteří rodiče se naopak na dítě za nesprávnou artikulaci hněvají, dokonce ukládají tresty nebo se dítěti posmívají. To má velice negativní dopad na další vývoj řeči daného dítěte, a může to ovlivnit i jeho chování. Některé děti se mohou začít chovat velmi vzdorovitě, jiné se naopak uzavírají do sebe, případně odmítají mluvit. Může to vyústit až v neurotický strach z mluvení.

Dítě může být podobně traumatizováno i od jiných dětí. Při kontaktu, ke kterému dochází ve školce nebo na dětských hřištích. Děti se mohou posmívat nebo ho mohou odmítat přijmout mezi sebe z důvodu odlišného vyslovování. V některých případech může být psychická zátěž, kterou představuje vadná výslovnost, natolik závažná, že je potřeba intervence nejen logopedická, ale i psychologická.

Existují také rodiny, kde se k výslovnosti dětí nevěnuje žádná pozornost. V takovém případě zůstává správná jazyková výchova pouze na mateřských a základních školách.

Vyslovuje-li dítě nesprávně ještě během školní docházky, může to mít vliv i na jeho práci ve škole. Takové dítě mívá větší problémy se čtením a psaním než ostatní děti. Chybné vyslovování se totiž může přenášet do čtení nebo do psaní, dítě píše tak, jak vyslovuje. Vzniklé chyby mohou mít na žáka demotivující účinky.¹¹⁹

¹¹⁹ SOVÁK, M. *Logopedie*, s. 75-78

PRAKTICKÁ ČÁST

4. MOŽNÉ ODSTRAŇOVÁNÍ PORUCH ŘEČI V NAVRHOVANÝCH CVIČENÍCH (SPRÁVNÁ A VADNÁ VÝSLOVNOST JEDNOTLIVÝCH HLÁSEK ČESKÉHO HLÁSKOVÉHO SYSTÉMU).

4.1 PREVENCE A CVIČENÍ

4.1.1 ZÁSADY LOGOPEDICKÉ PREVENCE

Prevence by měla být zahájena již ve velice útlém věku. Měla by být prováděna nenásilně a taktně, dítě by mělo přicházet do kontaktu, především mluvního jak s dospělými, tak se svými vrstevníky, dítě by mělo být dostatečně citově uspokojované.

Dítě by mělo být vhodně ke komunikaci motivováno a podporováno v samostatnosti.¹²⁰

4.1.2 PREVENCE

Prevence je považována za jednu z účinných zbraní v boji proti poruchám řeči.

Za základ prevence poruch a vad řečově komunikačního procesu se považuje výchova řeči. Velice důležitý je správný mluvní vzor, vhodný postoj k dítěti i k jeho řečovému vývoji a zamezení či odstranění nevhodných či vývoj řeči ohrožujících podnětů.

Aby byla výchova řeči úspěšná, musí začínat co nejdříve. Měla by být podložena alespoň základními znalostmi o vývoji dětské řeči. Mělo by se také dostatečně dbát na uspokojení citových potřeb dítěte. A dítě by mělo být dostatečně a vhodně motivováno.

Dítě se správnou výslovností učí hodně efektivně v předškolním věku, v této době také překonává různé překážky, které jsou s tím spojené. Je to dané tím, že mozková činnost se v této době hodně vyvíjí a je velice plastická. Vzhledem k tomu, že v této době dítě snadno nahrazuje jedny slovní spoje za druhé, je i případná potřeba nápravy mluvy velice efektivní.

Jelikož se dítě učí řeč napodobováním svého okolí, je velice důležité, aby mělo kolem sebe správné vzory.

¹²⁰ SOVÁK, M. *Elementární logopedická diagnostika, terapie a prevence*, s. 1 12-113

Velkou, možná i největší roli ve vývoji řeči dítěte hraje matka. Je to tedy především ona, kdo by měl představovat správný mluvní vzor. Ten by měl být dále doplněn kladným citovým přízvukem.

V případě vadné řeči u rodičů je namístě, alespoň se pokusit o nápravu, aby jejich děti vadnou řeč nepřejímali. V dnešní době převládá názor, že je-li dostatečná motivace dospělého a zdravotní stav to umožňuje, je náprava možná i v pozdějším věku.

Již v prvních týdnech života začíná dítě s rozvíjením svých jazykových schopností. Začíná vytvářet různé zvuky a vyjadřuje, zda se mu něco líbí nebo naopak nelíbí. Je velice vhodné, aby dítě bylo ve své činnosti podporováno. Například tím, že po něm tyto zvuky opakujeme.

Děti napodobují zvuky, aniž by si to uvědomovali. Není tedy vhodné je do ničeho násilně nutit. Mohlo by to vést k opaku.

V okamžiku, kdy dítě začíná říkat svá první slova, je pro něj přínosné slyšet slova „*v nichž se opakují stejné nebo podobné slabiky, např. máma, táta, bába, hajá, papá, malá, dědč. Děti si také s oblibou osvojují tzv. zvukomalebná slova (onomatopoická), která imitují různé přírodní zvuky, např. mé, bé, bú, kuku apod., nebo zvuky některých mechanismů, např. tik – ták, tú, Trr.*“¹²¹

Později se na to dá navázat otázkami, kdy se dítěte ptáme, jak dělají jednotlivá zvířátka, či nástroje.

Děti mají velice rády různé melodie a rytmy. To se dá využít především při předříkávání různých říkanek nebo při zpívání písniček.

Dítě má být náležitě povzbuzováno v mluvním projevu, byť je to zezáátku jenom jedno slovo. Je vhodné projevit svou radost, nad tím, že dítě něco říká, ale do ničeho se nesmí nutit. Zkomolená slova není vhodné opravovat, aby se nesprávná výslovnost neupevňovala. „*Správný postup je, když na nesprávně vyslovené slovo, například aťo (auto), reagujeme takto: „ano, to je auto; auto jede“ apod.*“¹²²

Mluva ze strany dospělých, by měla být zřetelně vyslovována, neměla by být nijak deformována (dospělí někdy na děti různě šišljají, ve snaze se jim přiblížit), a také po gramatické stránce správná. Děti se jí snaží napodobit a mohli by si zafixovat nesprávné mluvní vzory.

¹²¹ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 154-155

¹²² VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 155

Slova, která naopak patří do slovníku, který používáme při kontaktu s dětmi, jsou slova zdrobnělá a to především pro jejich živost a emocionálnost.

Dítě by mělo po celou dobu vývoje své řeči mít dostatečné množství příležitostí, aby mohlo napodobovat mluvu ve svém okolí. Je to jeden z nejlepších způsobů jak napomoci budoucí správné mluvě dítěte.

Kromě rodiny hraje ve vývoji řeči dítěte důležitou roli také mateřská škola. Ve školkách bývají prováděna různá dechová cvičení, gymnastika mluvidel či cvičení artikulace. Cvičení jsou v rámci výchovy správné výslovnosti, v rámci prevence. Vše bývá formou hry.¹²³

4.1.3 GYMNASTIKA MLUVIDEL

Gymnastika mluvidel je aktivní prostředek prevence vad a poruch řeči. Některá cvičení se dají cvičit už s dětmi od dvou let.

Příkladem jsou předartikulační cvičení. Toto cvičení je zaměřeno na rozvíjení motoriky mluvních orgánů, „*na jejich polohování, zejména jazyka, a tím získání včasné propriocepce v místech, která jsou rozhodující pro vytváření hlásek s náročnějším artikulačním mechanismem a jejichž případná deformace se obtížně upravuje. Předartikulační cvičení obsahuje též prvky, kterými lze úspěšně paralyzovat možné příčiny vzniku deformované výslovnosti některých hlásek.*“¹²⁴

Tato cvičení se mohou provozovat jak ve školkách ve skupině, tak doma individuálně. Jedná se o jednoduchá cvičení, která lze přizpůsobit věku a možnostem dítěte, lze je spojovat se zvuky zvířat či přístrojů. Doporučuje se provádět je každý den. Lze použít například zrcadlo, pro optickou oporu.

Jan Vyštejn uvádí například tato cvičení:

- „Co možná nejvíce vypláznout jazyk; „kam až dosáhneš“.
- Olizování (slízávání) na talířku naschlé čokoládové polevy (odspodu nahoru).
- Rychle vysunovat a zasunovat jazyk (hra na čertíka).
- Klepat hrotem jazyka o tvrdé patro.

¹²³ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 153-156

PAVLOVÁ - ZAHÁLKOVÁ, A. *Prevence poruch řeči*, s. 11

¹²⁴ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 157

- Rozkmitat rty (frkání).
- Pít brčkem nebo trubičkou.¹²⁵

Další cvičení budou uvedena v kapitole Artikulační cvičení na procvičení mluvidel.¹²⁶

4.1.4 FONEMATICKÝ SLUCH

Spolu s rozvíjením motoriky mluvidel je důležité také rozvíjet fonematický sluch.

Fonematický sluch neboli schopnost sluchu rozlišit zvuky jednotlivých hlásek. Tři až čtyřleté dítě je již schopné rozlišovat různé zvuky. Dítěti se ukáže předmět a poslechne si, jaký zvuk vydává. Poté se mu mohou předvádět různé zvuky a ono rozlišuje co, jaký zvuk udělalo. K určování se může použít například „hra“: *„v kterých krabičkách podle zvuku jsou zápalky, kamínky, hrášek, korálky, dřívka, peníze apod. Rozlišuje se chrastění klíčů, mačkání papíru, lámání dřívka, trhání papíru, trhání látky, škrtání zápalky, pád kovového předmětu, přelévání vody apod. určují se hlasy z okolí dítěte.“*¹²⁷

Fonematický sluch se ale vlastně plně cvičí až od pátého roku. Dítě se učí rozložit slovo na slabiky a ty poté například vytleskat, vnímá také délku samohlásek ve slabice. Ale hlásky jako takové si děti začínají plně uvědomovat až s nástupem čtení a psaní, kdy si jejich zvukovou podobu mohou spojit s podobou grafickou.

Příkladem fonematického cvičení může být řada předříkávaných slov, z nichž má dítě určit nejvíce opakovanou hlásku.¹²⁸

Příkladem mohou být tyto řady slov:

- „moto, toto, okno, kolo, cop, okolo, hotovo, sob, sova, molo...
- Anna, Jana, panna, Dana, vana, Hana, hádá, láká, cáká, vata, Pavla, pata, chvátá, bác, tác, palác, stan...
- Jede, vede, tele, mele, nese, třese, jen, sen, ven, den, šel, jel, mete, pere, sedne, sekera...

¹²⁵ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 158-159

¹²⁶ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 157-159

¹²⁷ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 159-160

¹²⁸ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 159-160

- *houba, koule, boule, koulí, vous, soud, soudek, mourek...*¹²⁹

Má – li dítě nedostatky ve fonematickém sluchu, vnímá nepřesně různé zvuky, ale také hlásky. Mívá problémy poznat, zda se jedná o hlásku znělou či neznělou. Hlásky znějící podobně velice snadno zamění jednu za druhou.

V tom případě se musí zahájit rozvíjení sluchové pozornosti a také fonematického sluchu a to ještě před vlastním úpravou výslovnosti.

Fonematický sluch je třeba cvičit především při problémech se sykavkami, měkčením a při problémech s rozlišením podobných hlásek jako například [p] a [b].

Při nácviku se používá vnímání hlásky několika smysly. Hláška je pojmenována, dítě ji vidí na obrázku, dítě je upozorněno, jak vypadají ústa a jazyk při vyslovení dané hlásky, využít lze i hmat. Dlouhé hlásky mohou být znázorněné pohlazením, krátké naopak ťuknutím. Z jednotlivých hlásek se dá postupně přejít na celá slova. Dítě se pak snaží objevit ve slově správnou hlásku.

Přípravné cvičení na rozvíjení fonematického sluchu může být například slovní kopaná na poslední slabiku, různé hádanky, básničky nebo říkadla, ty se dítě může učit i z paměti.

Příkladem hádanek můžou být například hádanky, v kterých se dá procvičovat hláška [r].

„Má to dva rohy a netrká to.

Kdo je nejrychlejší malíř?“¹³⁰

Odpovědí na první hádanku je rohlík. A odpovědí na druhou hádanku je zrcadlo, případně mráz.

Dítěti se může dát vybrat z více hádanek, aby se některou naučilo. Nebo můžeme dítě nechat hádanky přečíst a nechat ho hádat. V případě, že je hádanka pro dítě těžká, můžeme mu s odpovědí pomoci obrázky, kde budou odpovědi namalované a dítě jen vybere tu správnou odpověď.

¹²⁹ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 160

¹³⁰ DVOŘÁK, J. *Nácvik R a Ř*, s. 60

Příkladem básničky, kterou se dítě může učit, aby se procvičilo, je například básnička *Auto*.

„Auto

Auto jede, sláva, sláva!

Táta mává, máma mává.

Auto jede tú tú tú,

Táto mámo, už je tu.“¹³¹

Básničky se snažíme vybírat tak, aby je děti byly schopné zvládnout.

Příkladem říkadla, kde dítě může vnímat několik zvuků zvířat je následující říkadlo:

„Brum, brum,

medvěd bručí,

bzum bzum,

čmelák bzučí,

mňau mňau,

kočka mňouká,

hú, hú,

sova houká,

bé, bé,

ovce, bečí,

mé, mé,

koza mečí,

kvá, kvá,

žába kváká,

krá, krá,

vrána kráká,

hop, hop,

¹³¹ KÁBELE, F. *Brousek pro tvůj jazýček*, s. 3

*jelen skáče,
dítě pláče.*¹³²

Říkadlo je vhodné k procvičení fonemického sluchu. Určité hlásky zde zní déle než je běžné, nebo se opakují.

Ve většině textů tomu bývá naopak. Většinou zazní hláska ve slovech jen krátce, a to ještě i s dalšími hláskami, je tedy pro dítě těžké ji vůbec vnímat. Proto se pro nácvik často používají slova, kde zní hláska dlouho nebo opakovaně. Bývají to například přírodní zvuky. Je dobré, když se dá slovo spojit s obrázkem něčeho pro dítě známého.

Například hláska [s] se dá spojit s obrázkem syčícího hada. Had dělá SSS. Hláska [š], pak může být znázorněna pomocí mašinky. Mašinka dělá ŠŠŠ.

Postavení rtů se dá vysvětlit také pomocí obrázku. Had při syčení „cení“ zuby. Mašinka má zase dlouhý kulatý komín, rty budeme špulit.

Hmat u hlásek [s] a [š] lze spojit s pohlazením. (Had je dlouhý a koleje pro mašinku také.)

Nácvik DĚTĚNĚ a DITINI

Hmatu se používá také například při nácviku tvrdých slabik DETENE a DYTINY a jejich měkkých protějšků.

Dítě se nejprve naučí základní TY a TI. Lze opět doplnit obrázkem Ty může znázorňovat zamračený obličej a TI zase tikající hodiny. Dále se obrázky mohou vyměnit za dvě kostky. Jednu měkkou a druhou tvrdou. Když dítě uslyší slabiku, vezme náležitou kostku.

S kostkami pak pokračujeme i při nácviku dalších slabik.¹³³

Dalším možným cvičením může být cvičení na rozlišení hlásek. Učitel říká řadu slov. Děti poslouchají, a když uslyší zvolenou hlásku, tlesknou nebo dupnou.

Procvičuje-li se například hláska [d'], příkladem takových slov může být například: „*děda, dívka, dělat, děkovat*“¹³⁴ a další. Mezi ně se pak náhodně vloží slovo či slova, které hlásku Ď neobsahují.¹³⁵

¹³² HANŠPACHOVÁ, J. *Hry pro maminky s dětmi*, s. 46

¹³³ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 66-70

¹³⁴ TOMICKÁ, V. *Vybrané kapitoly z logopedie*, s. 45

4.2 MOŽNÉ ODSTRANĚNÍ VADNÉ ARTIKULACE POMOCÍ NAVRHOVANÝCH CVIČENÍ

4.2.1 PRŮBĚH ODSTRAŇOVÁNÍ DYSLALIE

1. Přípravná cvičení

Přípravná cvičení se zaměřují na potřeby dítěte a snaží se rozvíjet jeho schopnosti (kognitivní, motorické, senzorické).

2. Identifikace hlásky

Identifikace hlásky se zaměřuje na poznání hlásky nejen sluchem, ale také hmatově, opticky, kinesteticky či asociací (dle písmen).

3. Vyvození hlásky

Vyvozování hlásky probíhá za pomoci jedné či více logopedických metod.

4. Fixace nového mluvního stereotypu

„Upevnění nové artikulační schopnosti v optimálním hlasovém spojení a vytvoření správného hlasového stereotypu.“¹³⁶

5. Automatizace správné výslovnosti

Při automatizaci správné výslovnosti se posilují již zaběhlé správné řečové stereotypy během spontánní mluvy.¹³⁷

4.2.2 ZÁSADY REEDUKCE

Eva Škodová uvádí ve své publikaci *Klinická logopedie* následující zásady reedukce:

1. Zásada krátkodobého cvičení

Vzhledem k tomu, že malé děti neudrží dlouho pozornost, cvičí se asi 3-4 minuty. Nejlépe několikrát denně (uvádí se i až 20-30 krát)

2. Zásada používání pomocných hlásek

Používání pomocných hlásek napomáhá vytváření nových sluchových a artikulačních vzorů, vede k správnému tvoření hlásky a také k odbourávání vadných návyků.

¹³⁵ TOMICKÁ, V. *Vybrané kapitoly z logopedie*, s. 45

¹³⁶ KRAHULCOVÁ, B. *Dyslalie*, s. 23

¹³⁷ KRAHULCOVÁ, B. *Dyslalie*, s. 23

Příkladem pomocné hlásky je například souhláska [d], ta se používá při vyvozování hlásky [r].

3. Zásada využívání sluchové kontroly

Je třeba zosílit sluch dítěte, často jsou k tomu používány sluchové hry, kdy má dítě poznat zvuky z běžného života.

4. Zásada minimální akce

Cvičení by mělo probíhat tiše s minimální silou.

5. Zásada individuálního přístupu

Každé dítě je jiné. Je třeba se přizpůsobit jeho zdravotnímu a psychickému stavu, jeho řečové úrovni...

6. Zásada vývojovosti

Jednotlivé hlásky se vyvíjí spolu s dozráváním nervové soustavy. V určitém věku by za normálních okolností mělo dítě již ovládat určité hlásky, není-li tomu tak, je vhodné poradit se s odborníkem.

7. Zásada názornosti

Tato zásada „je modulována na specifikum logopedické nápravy. K úspěšné reedukaci je třeba využít multisenzoriální přístup – zapojení zraku, zraku a vnímání změny polohy. Dítěti poskytujeme co nejpřesnější informace o artikulačním postavení a sluchu.“¹³⁸

4.2.3 ARTIKULAČNÍ CVIČENÍ NA PROCVIČENÍ MOTORIKY MLUVIDEL

Cviky na zlepšení motoriky mluvidel se dají použít jak pro prevenci, tak i v případě nápravy vadné či nesprávné výslovnosti.

Jedná se o různé pohyby mluvidel a to například jak uvádí Dana Kutálková:

- **Pohyby jazykem:**

Dítě se snaží hýbat jazykem z jednoho koutku úst do druhého, napodobují tak švihání ocasu ještěrky.

¹³⁸ ŠKODOVÁ, E. *Klinická logopedie*, s. 332-333
KLENKOVÁ, J. *Kapitoly z logopedie II a III*, s. 23-24

Dítě se snaží hýbat jazykem směrem nahoru a také směrem dolů. Snaží se o olíznutí jak horního, tak dolního rtu. Nakonec zkouší dosáhnout jazykem až na bradu a na špičku nosu.

Dále se dítě můžeme snažit olíznout si celé rty tím, jako by jazykem malovalo kruh. Nejdříve na jednu stranu, poté na druhou.

- **Pohyby rty:**

Dítě se snaží vyšpulit rty. Může předvádět, jak fouká vítr, nebo jak se dává pusa.

Může také do široka roztáhnout rty. Předvést široký úsměv, nebo může zkusit vycenit zuby jako pejsek.

Dále dítě může pomocí uvolněných rtů a prstu vydávat zvuk „brm“.

Dítě se snaží vytvořit jazykem bouličku na tváři, na jedné, na druhé, také před zuby, pod dolním rtem, přejet jazykem celý prostor před zuby. Rty mají zůstat po celou dobu sevřené.

- **Kloktání:**

Lze použít například skleničku s vodou a dítě by se mělo pokusit kloktat.¹³⁹

Pohyby mluvidel mohou být přímo zaměřené na určitou hlásku nebo skupinu hlásek. Ty navazují na již zmíněná předchozí cvičení na procvičení motoriky mluvidel.

Pohyby zaměřené především na skupinu hlásek L R, Ř

- **Pohyby jazyka po dolních a horních alveolách**

Alveoly jsou výstupky na dásni hned pod zuby. Můžeme zde například počítat, kolik má dítě zoubků, olizovat čokoládu nebo po alveolách posunovat žvýkačku. Dítě by se mělo snažit o co největší čelistní úhel, tedy hodně otevřít pusu.

Pohyby lze provádět jak po dolních, tak po horních alveolách.

- **Pohyby jazyka směrem nahoru a dolu**

Z jazyka uděláme něco jako výtah. Na jeho špičku dáme sušenky a jazykem vynášíme tento kousek směrem nahoru a zase zpět, od dolních alveol k horním.

Brada zůstává v klidu. Dbá se na velký čelistní úhel. Jazyk se nesmí vyplazovat.¹⁴⁰

¹³⁹ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 64

¹⁴⁰ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 64-65

Pohyby zaměřené především na sykavky

- **Přitisknutí špičky jazyka na horní a dolní řezáky**

Dítě přitiskne špičku jazyka na střed za dolní špičky, případně zde přidržuje kousek sušenky. Jazyk drží nějakou chvíli na daném místě a současně se snaží trochu otevírat a zavírat ústa.

Totéž cvičení lze provádět i s jazykem přitisknutým na střed za horní řezáky.

- **Roztažení jazyka**

Dítě se snaží roztáhnout jazyk tak, aby se dotýkal pokud možno všech dolních zubů. Zuby dá mírně od sebe.

Totéž cvičení lze opakovat s roztažením jazyka po horních zubech.

- **Zvednutí okrajů jazyka**

Dítě se snaží zvednout okraje jazyka, tak, aby vytvořilo jakousi mističku či ruličku. V případě, že dítě nemůže okraje jazyka zvednout, lze mu pomoci, položením držátka plastové lžičky na jazyk, asi dva až tři centimetry daleko. Dítě se může snažit lžičku jazykem obejmout či obtočit.

- **Vystrkování prstů jazykem**

„Strčit dva prsty do pusy maximálně k prvnímu kloubu pod nehtem a špičkou jazyka je vystrkovat ven „perou se“ – jazyk se ohne do oblouku, hřbet jazyka se přitiskne k patru.“¹⁴¹

- **Pohyb jazyka po horní dásni**

Dítě posouvá jazyk zezadu dopředu po horní dásni až těsně k zubům, jako by posunovalo kousek přilepený na dásně. Jazyk se nemá vyplazovat.¹⁴²

4.2.4 PROCVIČOVÁNÍ HLÁSEK

Dítě se může učit správné artikulaci hlásek buďto napodobováním nebo vyvozováním. Napodobují se většinou přírodní zvuky. To jde dobře například u hlásek [p], [b] nebo [f], [v] a u hlásek výrazných jako [s].

¹⁴¹ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 65

¹⁴² KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 65

Druhá metoda je vyvozování hlásky. Používá se k tomu hláska, kterou již dítě umí a její výslovnost je podobná výslovnosti hlásky, která dělá problémy. Příkladem je například hláska [d], která se používá pro vyvozování hlásky [r].

Jakmile dítě už hlásku umí vyslovit, může se hláska zapojovat do slov. Dítě pak opakuje jednotlivá slova po dospělém. Případně může být problémová hláska ukazována na obrázku, či kostce. Slovo se pak rozkládá na slabiky a dítě vždy ukáže či zvedne kostku ve chvíli, kdy má zaznít procvičovaná hláska.¹⁴³

Hlásky, které dělají problémy, se často procvičují na řadě slov, jdoucích po sobě. Dana Kutálková uvádí například tyto řady slov:

Na souhlásku [c]

- „*líc, nic – pec, věc, klec, letec, palec, obec, lovec, límec, konec, otec, chlapec, pulec, věnec, tanec, lovec, lívanec – bác, tác, pac, palác – moc, noc, nemoc, pomoc – cvik, cvaká*
- *pícka, Micka – pecka, necky, děcko, obecní – packa, placka, klacky, tácky – nocleh, ovocný, mocný, nemocný, tělocvik, buclatý*“¹⁴⁴

Další řady slov následují v příloze 1.

Dítě obdrží seznam slov, která může používat při nácviku problémové hlásky. Je třeba slova s dítětem projít, a vybrat mu jen taková, která mu nedělají problémy. Tyto slova vybereme a dítě si je může opakovat. Jestliže už ovládá všechna vybraná slova, můžou se k nim postupně přidávat další.

Na souhlásku [s]

- „*lis, dopis, peníz (vyslovujeme -s), ves, les, dnes – topas, vlas, kompas, hlas, klas, mráz – kos, nos, kokos – vous – kus, klus, autobus*
- *miska, víská, písmo, pistole – veslo, vesna, vesta, lesní – pasta, páska, láska*“¹⁴⁵

Další řady slov následují v příloze 2

¹⁴³ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 70-71

¹⁴⁴ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 103

¹⁴⁵ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 103

Jestliže v některém slovu jsou obsaženy jiné hlásky, než které dítě umí vyslovovat, je třeba tyto slova vyřadit, případně si jejich nesprávné výslovnosti nevšímat. Dítě by se zatím mělo soustředit především na procvičovanou hlásku.

Na souhlásku [z]

- „zbytek, zbojník, zbohatne, zdola, zdobí, zdokonalí, zdivo, zhudební, zlí, zlato, zlevněný zloděj, zmatek, znak, znamení, známka, znova, zvon, zvonek, zvuk, zvyk – hnízdo, vyzvání, jizva, jizba, neznámý, nezvyklý, nezlomí (a další záporny), naznak, kůzle
- zlozvyk, zmizí, zvítězí, zazvoní, Zuzana, naleze, zakázaný, zavázaný, zazelená (se)“¹⁴⁶

Další slova následují v příloze 3.

Při procvičování problémové hlásky na řadě slov není důležité to, kolik slov dítě odříká, ale jak kvalitně se mu daří procvičovanou hlásku vyslovovat.

Na procvičení souhlásky [l]

- „lak, lán, lať, lano, láme, láva, láká, lampa, látka, lakomý, lavice, laciný, lampion, lanovka
- lod', lov, lom, loví, loká, loni, lopuch, loďka, lovec, loket, lopata“¹⁴⁷

Další řady slov následují v příloze číslo 4.

Při procvičování hlásky [l] lze použít zrcátko. Použijeme ho pro zrakovou kontrolu. Použitím zrcátka lze zjistit, jestli je jazyk v ústech ve správné poloze. Ověření správnosti může provést i dítě samo.

Na procvičení souhlásky [r]

- „TRO: trochu, tropí, trojka, Trója – citron, jitro, metro, patro, větroň
- TRÁ: tráva, trávník, trápí (se), trámy - potrava, pátrání, ostrá, kmotra, zítra, ztráta, stráž“¹⁴⁸

¹⁴⁶ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 104

¹⁴⁷ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 106

Slova, která se dítěti daří, jsou ta slova, která dítě vyslovuje bez zjevného úsilí, a zvukově připomínají hlásku [r].

Vzhledem k tomu, že artikulace hlásky [r] je hodně náročná je třeba procvičit slova či skupiny slov, kde je hlásky [r] obklopena různými hláskami. V této práci jsou uvedeny příklady dvou řad možných slov a další příklady následují v příloze číslo 5.

Na procvičení souhlásky [ř]

- „malíř, talíř, keř, kadeř, pekař, mlynář, tvář, pekař, mlynář, tvář, lékař, hodinář, slabikář, kuchař, kouř – pepř, dovnitř, vepř, modř
- *horký, bouřka, vuřty, dvířka, hořčice, lékařský*“¹⁴⁹

Několik dalších možných slov na procvičování je v příloze 6.

Když dítě začíná s procvičováním hlásky [ř], umí již většinou ostatní hlásky dobře vyslovovat. V případě, že existuje ještě nějaká hlásky, kterou dítě plně neovládá, doporučuje se jako při procvičování ostatních hlásek, vyjmout slova, která by problémovou hlásku obsahovala, nebo si jejich špatné výslovnosti nevšímat.

Je dobré, když se dítě naučí samo poznat, která slova už ovládá a která ještě ne.

Na procvičení souhlásky [k]

- „Přírodní zvuky: Jak dělá kukačka – kuku, slepička, kokoko nebo kokodák, kohoutek kykyryký
- *voják, maják, panák, pavouk, pásek, Macek, bílek, písek, vánek, bubínek, nožík, vozík, pilník, malík*“¹⁵⁰

Několik dalších slov je uvedeno v příloze číslo 7.

Dítě, které neumí správně artikulovat souhlásku [k], většinou ještě neovládá artikulaci ani u souhlásek [c], [s], [z], [č], [š], [ž] a [l], [r], [ř]. Tudíž, tak jako při cvičení ostatních hlásek vynecháme slova, která tyto hlásky obsahují, anebo si nevšímáme nesprávné artikulace těchto hlásek.

¹⁴⁸ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 108

¹⁴⁹ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 112

¹⁵⁰ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 114-115

Slova procvičující skupinu souhlásek [č], [š], [ž]

- „kolotoč, pekáč, koláč, meč, uteč!, klíč, míč, tyč, bič – čte, člun, článek
- kočka, počty, kvočna – páčka, mačká – tyčka, vajíčko, mlíčko, lavička, babička, houbička, kulička – kolečko, ječmen
- šiška, šašek
- nešika, mašina
- žežulka, žížala
- užitek, nížina, pažitka“¹⁵¹

Stejně jako v případě cvičení ostatních hlásek probereme všechna cvičná slova s dítětem a ujistíme se, že dítě zná význam všech slov, která má vyslovovat. V případě neznalosti, je třeba slovo vysvětlit, aby dítě jen bezmyšlenkovitě slovo neopakovalo.

Slova na procvičení rozlišování sykavek

- „cesta, ocas, ocásek, cestopis, cestuje, cyklista
- sumec, sobec, měsíc, myslivec, silnice, svíce, kvasnice, lasice, slunce, slepice
- cizí, mazanec, jezdec, záclona, jezevec
- maceška, sněženka, ložnice, možnost, žalost, začátek, složitý, ložisko, zašije, svěží, osvěží, slouží, služba, český, švec, štětec, lžíce, mšice“¹⁵²

Dítě procvičuje nejprve jednu skupinu slov, poté druhou. Jako první se doporučuje začínat se skupinou, s jejíž výslovností má dítě méně problémů. Nejdříve tedy začneme se skupinou hlásek [c], [s], [z] nebo [č], [š], [ž]. Poté kombinujeme v jednotlivých slovech hlásky [c] – [č], [s] – [š] a [z] – [ž].

V případě, že se slova nedaří vyslovovat, lze problémové slabiky ze začátku nahrazovat obrázky, které je znázorňují. Poté můžeme pokračovat tím, že slova rozdělíme na slabiky. V případě, že dítě uspěje s vyslovováním jednotlivých slabik, může začít slova postupně vyslovovat celá.

Hlavní je, aby dítě pochopilo princip. Jakmile najde správný způsob, slova, které může správně vyslovit, rychle přibývají.

¹⁵¹ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 104

¹⁵² KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 106

Slova procvičující skupinu souhlásek [t'], [d'], [ň]

- „*lať, chuť, síť, leť!, pojd', zed' – laťka, síťka, lod'ka*
- *oděv – píd'alka, Mad'arsko*
- *baňka, laňka, kuňká*“¹⁵³

U dítěte, které se učí vyslovovat měkké souhlásky, se často vyskytují i problémy s jinými hláskami. Také zde slova obsahující problémové hlásky vyřadíme nebo si jejich artikulace nevšímáme. Sledujeme pouze měkčení, na které je dané cvičení zaměřené.

V případě, že dítě začne s procvičováním měkkých a tvrdých hlásek v jednom slově, lze použít jako pomůcka například měkká a tvrdá kostka. V případě, že slovo obsahuje nejdříve měkkou hlásku a poté tvrdou, dítě zvedne nejprve měkkou kostku, poté tvrdou.¹⁵⁴

Cvičením náležité výslovnosti hlásek může být i cvičení, kde dospělý vybere několik obrázků a ukáže je dětem či dítěti. (Většina cvičení nebo her se dá provádět s jedním dítětem, ale i se skupinkou dětí.) Děti pojmenují jednotlivé obrázky a každé slovo roztleskají na slabiky. Děti určí první slabiku a první hlásku v každém slově. Během cvičení děti dbají na správnou výslovnost.

V případě, že se vyskytne nějaký problémový obrázek nebo slovo, se kterým mají děti problém, zasáhne dospělý a vše pomůže objasnit.¹⁵⁵

4.2.5 BÁSNIČKY PRO SPRÁVNOU ARTIKULACI

Dalším vhodným cvičením jsou logopedické básničky. Vzhledem k tomu, že mají obsahovat větší množství hlásek, které dítě potřebuje procvičit a naopak omezit ty, hlásky, které dítě zřejmě ještě neumí, mohou někdy působit až legračně. Neměli by však být nesmyslné, aby dítě neodradily.

Mezi hlásky, které se nejvíce procvičují pomocí básniček, patří hlásky [c][s][z], [č][š][ž] a [l][r][ř].

¹⁵³ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 113

¹⁵⁴ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 102-116

¹⁵⁵ CHARVÁTOVÁ-KOPICOVÁ, V. *Šimonovy pracovní listy*, s. 9

Příkladem takových básniček je například:

*„Čáp čeká na děti,
Čápata neletí.
Čáp čeká u vody,
Budou čapí hody.“¹⁵⁶*

Jak předcházející básnička, tak básnička následující se zaměřuje na procvičování souhlásky [č].

*„ Evička a Jeníček
mají plno autíček.
Dětem půjčí opičky,
autíčka i kočičky.
Mají také domeček,
ten udělal dědeček.“¹⁵⁷*

Je dobré dítěti předložit dvě nebo tři básničky, aby si mohlo samo vybrat, kterou básničku se chce naučit. Dítě si může dále označit barevně slova, která právě procvičuje.

Celou básničku s dítětem projdeme, a slova, která dělají případně problém, se procvičují jako první.

Pro snadnější zapamatování lze cvičit básničku tak, že dospělý řekne jednu část verše a dítě druhou.

Dbáme především na přesnou artikulaci, ne na to, aby dítě umělo básničku co nejrychleji.

*„Otloukej se, písťaličko,
spala jsi už dost,
koho potkáš na tom světě,
hraj mu pro radost.“*

¹⁵⁶ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 117

¹⁵⁷ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 117

*Potkala jsem slepičku,
Dala vajec čepičku
A kohoutek zlatý proutek
Za veselou písničku.*¹⁵⁸

Tato básnička se zaměřuje na procvičování rozlišování sykavek [c][s][z] – [č][š][ž]. Dítě si zde může barevně odlišit skupiny hlásek.¹⁵⁹

4.2.6 CVIČENÍ S OBRÁZKY

Dalším cvičením na procvičení problémové hlásky, může být několik obrázků, které má dítě pojmenovat. Každý obrázek, nebo alespoň většina, by měla mít v názvu hlásku, kterou dítě potřebuje procvičit.

Název obrázku by měl být jasný na první pohled. Například při procvičování hlásky [c], může být příkladem obrázek citronu (dítě by mělo reagovat, tak, že odpoví citron), dalším obrázkem může být například palec, cedník nebo vejce.

Dítě obrázky pojmenuje a řekne, jestli je v názvu obsažena hláska, kterou procvičuje, nebo ne.¹⁶⁰

Dalším možným využitím obrázků, je malované čtení. Toto cvičení je vhodné pro děti, které již číst umí, ale potřebují ještě cvičit. Obrázky nahrazují některá slova. Děti si při čtení článku dávají pozor na výslovnost. V případě, že dítě narazí na velmi obtížné slovo, dospělý mu pomůže s jeho výslovností. Slovo sám řekne. Také se dá slovo rozložit na několik slabik.

Obrázky z textu se dále dají použít například při malém rozhovoru. Dospělý může klást otázky a dítě na ně odpovídá. Nebo může samo či s pomocí dospělého obrázky popisovat.

Příklad textu malovaného čtení je v příloze H.

¹⁵⁸ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 119

¹⁵⁹ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 116-124

¹⁶⁰ PÁVKOVÁ, B. *Hrajeme si s řečí*, s. 48

K procvičování artikulace se dají použít také různé dějové obrázky, tedy obrázky, na kterých je znázorněn, nějaký děj. Dále se můžou používat celé knížky s obrázky nebo jiné obrázkové materiály.

Obrázek může nejprve popsat dospělý a poté klást dítěti otázky, nebo může dítě popisovat samo. Tyto cvičení již někdy vypadají jako běžná konverzace, dítě se při nich ale úmyslně soustředí na správnou výslovnost.

Cvičení, při nichž již dítě samo vypráví, neprocvičují pouze výslovnost, ale rozvíjí také vyjadřovací schopnosti dítěte.¹⁶¹

V současné době lze na knižním trhu koupit velké množství publikací, které se na procvičování artikulace zaměřují. Různé články i cvičení jsou dostupné také na internetu. Jsou mezi nimi knihy a cvičení více i méně vhodné. Aby bylo zajištěno, že cvičení v této práci jsou opravdu vhodné k procvičování výslovnosti, byl výběr cvičení pro tuto práci proveden po předchozí konzultaci s logopedickou asistentkou, paní Libuší Holou.

4.3 SPRÁVNÁ A VADNÁ VÝSLOVNOST JEDNOTLIVÝCH HLÁSEK.

4.3.1 ARTIKULACE SAMOHLÁSEK

Během tvoření samohlásek neboli vokálů se v ústní dutině nekladou do cesty žádné překážky. Rozdílnost samohlásek zajišťuje čelistní úhel a jeho velikost, postavení rtů a poloha jazyka.

Samohláska [a]

Charakteristika samohlásky [a] při artikulaci

Při artikulaci samohlásky [a] se vytváří největší čelistní úhel. Rty nejsou zaokrouhlené či zaostřené, zůstávají v neutrální poloze. Hřbet jazyka tvoří mírný oblouk ve směru k patru, zatímco špička jazyka se zlehka opírá o rozhraní dolních řezáků.

¹⁶¹ KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*, s. 76

Samohláska [e]

Charakteristika samohlásky [e] při artikulaci

Při artikulaci samohlásky [e] se vytváří menší čelistní úhel než při vyslovování samohlásky [a]. Rty jsou mírně zaostřovány. V porovnání s hláskou [a] je jazyk posunován dopředu a také směrem nahoru.

Samohláska [i]

Charakteristika samohlásky [i] při artikulaci

Při artikulaci samohlásky [i] čelisti vytvářejí ještě menší úhel, než při tvoření samohlásky [e]. Rty jsou silně zaostřené do stran. A jazyk se posouvá ještě více nahoru a dopředu než tomu je u samohlásky [e].

Samohláska [o]

Charakteristika samohlásky [o] při artikulaci

Během artikulace samohlásky [o], jsou rty mírně zaokrouhlovány. Současně se jazyk vztahuje k měkkému patru.

Samohláska [u]

Charakteristika samohlásky [u] při artikulaci

Čelistní úhel samohlásky [u] je menší, než je tomu u samohlásky [o], ale zaokrouhlení rtů je zase větší. Jazyk se vztahuje směrem vzad a to ještě více než tomu bylo v případě samohlásky [o].

Vady při artikulaci samohlásek

Vzhledem k tomu, že se samohlásky vytvářejí poměrně snadno, nebývají vady spojené s jejich artikulací příliš časté. Ve většině případů se jedná o zaměnění jedné samohlásky za samohlásku druhou. Nejčastěji bývá zaměňována samohláska [e] za samohlásku [a]. V méně případech jde o záměnu samohlásky [e] za samohlásku [i].¹⁶²

¹⁶² VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 39-40

4.3.2 ARTIKULACE SOUHLÁSEK

Artikulace souhlásek je náročnější, než je artikulace samohlásek, což je i důvodem výskytu většího počtu vad při jejich artikulaci, než tomu bylo u samohlásek.

Souhlásky [p], [b], [m]

Charakteristika souhlásek [p], [b], [m] při artikulaci

Při artikulaci souhlásek [p], [b], [m] se rty sevrou a vytvoří závěr. V případě souhlásek [p], [b] vzniká ještě závěr patrohrtanový. Oba závěry jsou posléze náhle zrušeny. Při tvoření hlásky [p] je jak výdechový proud, tak exploze (náhlé zrušení závěrů) silnější než je tomu u souhlásky [b]. Při artikulaci hlásky [m] se vytváří jenom retný závěr, ale je slabší než v případě souhlásek [p] a [b]. Souhláska [m] je navíc doprovázena nosní rezonancí.

Vady při artikulaci [p], [b], [m]

Mezi nejčastější vadu týkající se obouretných souhlásek [p], [b], [m] patří záměna znělého [b] za neznělé [p]. V případě rozštěpu patra, je často [p] a [b] nahrazováno hrtanovou explozí. Nicméně vady souhlásek [p], [b], [m] nebývají příliš časté.

Souhlásky [f], [v]

Charakteristika souhlásek [f], [v] při artikulaci

Při artikulaci souhlásek [f], [v] se přiblíží spodní ret k horním řezákům, čímž se vytvoří nepatrná úžina. Vycházející výdechový proud vytváří charakteristický šum. U souhlásky [v] je šum slabší a méně ostrý, než je tomu u souhlásky [f]. U souhlásky [v] je šum navíc doplněn hlasem. Jazyk zůstává v neutrálním postavení, vytváření souhlásek [f], [v] se neúčastní.

Vady při artikulaci [f], [v]

Protože artikulace hlásek [f] a [v] není příliš složitá, nejsou ani nijak zvlášť časté vady vznikající při jejich tvoření. Nejčastěji bývá znělé [v] nahrazováno neznělým [f], případně mohou být obě souhlásky vynechány.

Souhlásky [t], [d], [n]

Charakteristika souhlásek [t], [d], [n] při artikulaci

Při vytváření souhlásek [t] a [d] se jazyk přitiskne na dásně za horními řezáky a tím vytvoří závěr, zároveň se vytvoří závěr patrohrtanový. Oba závěry jsou posléze naráz uvolněny a vzniká exploze, ta je silnější u souhlásky [t], než u souhlásky [d]. Souhláska [d] je navíc doprovázena hlasem.

Při artikulaci souhlásky [n] se nevytváří patrohrtanový závěr a je tedy doprovázena nosní rezonancí.

Vady při artikulaci [t], [d], [n]

K nejčastějším vadám artikulace hlásek [t], [d], [n] patří nahrazování znělé hlásky [d] za neznělou hlásku [t]. „*Za patologii hlásek t, d, n považujeme buď jejich interdentalní vytváření, nebo jejich tvoření zadní částí hřbetu jazyka na rozhraní tvrdého a měkkého patra za současnou rezonanci v dutině nosní. Zvukově připomínají souhlásku g.*“¹⁶³

Souhlásky [s], [z], [c]

Charakteristika souhlásek [s], [z], [c] při artikulaci

Při artikulaci souhlásek [s] a [z] je retní štěrba prodloužena do stran, přitom je hrot jazyka opírá o zadní plochy dolních řezáků, „*přední část jazyka vytváří ve své spodní čáře úžinu proti alveolárnímu výběžku za horními řezáky. Boční okraje jazyka se zvednou a uzavírají zubní štěrbinu. Patrohrtanový uzávěr je pevný. Vzdušný proud je veden úžinou (žlábkem) ve středu jazyka na ostří kolmo na sebe postavených řezáků, kde vznikne vzdušný vír ostrého sykavého zvuku.*“¹⁶⁴ Při artikulaci souhlásky [z] zní hlas, zatímco při artikulaci souhlásky [s] hlas nezní.

Zatímco hlásky [s] a [z] patří mezi souhlásky úžinové, souhláska [c] je polozávěrová. Artikulace souhlásky [c] probíhá, tak že se přední část hřbetu jazyka přiblíží k alveolárním výběžkům za horními řezáky, čímž vytvoří lehký závěr. Ten je oslabován, dokud nevznikne úžina, jako v případě [s] a [z]. Souhláska [c] bývá v logopedické praxi k souhláskám [s] a [z] díky způsobu tvoření přiřazována.

¹⁶³ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 42

¹⁶⁴ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 42

Souhlásky [š], [ž], [č]

Charakteristika souhlásek [š], [ž], [č] při artikulaci

Při tvoření hlásek Š, Ž, Č je hrot jazyka posunován mírně vzad a vzhůru a spolu s alveolárním výběžkem tvoří úžinu. Při artikulaci hlásky Č vytváří hrot jazyka a alveolární výstupek lehký závěr. Rty se posunují dopředu. Vytváří se šum, který je hlubší a tupější než u souhlásek S, Z, C.

Vady při artikulaci[s], [z], [c] a [š], [ž], [č]

Souhlásky [s], [z], [c] a [š], [ž], [č] jsou poměrně složité na artikulaci i na sluchové rozlišení. Jejich zvládnutí trvá tudíž déle a někdy činí jisté obtíže. Vady vznikající při jejich artikulaci se souhrnně nazývají šišlavost neboli sigmatismus. V ojedinělých případech se také stává, že dítě hlásky úplně vynechává. Naopak časté je nahrazování jinou hláskou, často to bývají hlásky [t] a [ch]. Nebo se také zaměňují vzájemně jedna za druhou.

Mezi druhy sigmatismu patří například šišlavost mezizubní, šišlavost přízubní, šišlavost retozubní, šišlavost obouretná, šišlavost boční, šišlavost nosní, šišlavost hrtanová, šišlavost sykavá a šišlavost vdechová.

Nejrozšířenější je **šišlavost mezizubní** neboli sigmatismus interdentalní. Hrot jazyka se v tomto případě vysunuje mezi horní a dolní řezáky. Bývá to často v souvislosti s obtížemi při nosním dýchání, kdy bývá jazyk vsunován z úst.

Dále je to **šišlavost přízubní** neboli sigmatismus addentalní. „Charakteristický tupý sykot připomínající hlásku t vzniká tříštěním proudu vzduchu o zadní stěnu horních řezáků, o něž se opírá hrot jazyka. Příušní šišlavost se vyskytuje při nitroušní nedoslýchavosti (možno ji též považovat za symptom této sluchové poruchy).¹⁶⁵

Šišlavost retozubní neboli sigmatismus labiodentalní je označení pro záměnu sykavek za souhlásku [f].

Šišlavost obouretná neboli sigmatismus bilabiální nastává v případě, kdy proud vzduchu proniká úžinou mezi sevřenými rty.

Šišlavost boční neboli sigmatismus laterální je nesprávné unikání proudu vzduchu po straně jazyka. Může být pravostranný, uniká-li proud na pravé straně jazyka nebo levostranný, uniká-li proud na levé straně jazyka.

¹⁶⁵ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 43

Šišlavost nosní neboli sigmatismus nazální se projevuje tím, že výdechový proud prochází namísto ústy nosem. A to díky nedostatečnému patrohrtanovému uzávěru a také kvůli postavení jazyka, které brání proudu vzduchu v projití.

Šišlavost hrtanová neboli sigmatismus laryngální „se vyznačuje ostrým šelestem vznikajícím v hrtanu. Tento druh sigmatismu je typický pro palatolálii, tj. vadu výslovnosti doprovázející rozštěpy patra.“¹⁶⁶

Šišlavost sykavá neboli sigmatismus stridens je nejvýraznější při šepotu. Vyznačuje se přehnanou sykavostí.

Šišlavost vdechová neboli sigmatismus aspirační je „neobvyklý způsob tvoření sykavek obou řad; sykavky jsou tvořeny retozubním zvukem při krátkém trhavém vdechu.“¹⁶⁷

Souhláska [l]

Charakteristika souhlásky [l] při artikulaci

Při artikulaci souhlásky [l] se jazyk opírá o alveolární výstupek. Po stranách jazyka jsou nechány volné průchody pro proud vzduchu, který uniká po obou stranách jazyka.

Vady při artikulaci [l]

Souhláska [l] patří k náročněji tvořeným hláskám. Vady spojené s její artikulací jsou tedy častější, než u méně náročných hlásek. Souhláska [l] bývá často nahrazována samohláskou, případně souhláskami [j], [h], [v]. „Za deformaci hlásky l považujeme l tvořené bočními pohyby dolní čelisti, když je hrot jazyka „vyhazován“ z úst.“¹⁶⁸

Souhláska [r]

Charakteristika souhlásky [r] při artikulaci

Souhláska [r] se tvoří tím, že se okraje jazyka přitisknou k patru, přičemž hrot jazyka je rozkmitáván proudem vzduchu (platí pro češtinu, v jiných jazycích se hláska [r] může tvořit odlišně).

¹⁶⁶ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 45

¹⁶⁷ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 45

¹⁶⁸ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 46

Vady při artikulaci [r]

Hlásky [r] je velice náročná na artikulaci, tudíž je s jejím tvořením také spojeno značné množství vad. Následují některé příklady vadného tvoření hlásky [r] neboli rotacismů. **Rotacismus retní** či obouretní je vytvářen „rozkmitáním obou rtů, které jsou při sevření prudce rozraženy výdechovým proudem a vyšpuleny. Artikulační mimika vytváří neestetickou grimasu.“¹⁶⁹

Rotacismus retozubní nebývá příliš častý. Vzniká závěrem horního rtu a dolních řezáků či závěrem dolního rtu a horních řezáků, poté je závěr rozražen proudem vzduchu.

Rotacismus mezizubní vzniká tak, že je hrot jazyka prudce vymršťován a poté stažen zpátky do úst, případně vzniká rozkmitáním hrotu jazyka mezi zuby.

Rotacismus patrový se vyznačuje tím, že se hrot jazyka stáčí směrem nahoru proti patru a také směrem dozadu.

Rotacismus zadopatrový neboli měkkopatrový bývá pokládán za nejčastější formu rotacismu. „Jelikož vzniká rozkmitáním různě velkých úseků měkkého patra, není zvukově jednotný.“¹⁷⁰

Rotacismus čípkový je variantou zadopatrového rotacismu, ale místo měkkého patra zde kmitá čípek.

Rotacismus nosový se projevuje kmitáním zadního okraje měkkého patra a proražením proudu vzduchu nosem.

Rotacismus jazykohltanový „vzniká v hrtanu kmitáním tzv. výchlipkových řas, což jsou slizniční útvary nad hlasivkami. Rotacismus jazykohltanový a rotacismus hrtanový se vyskytují vzácně, jako náhradní zvuky při palatolalii.“¹⁷¹

Rotacismus hyperkinetický případně mandibulární vzniká prudkým zacvaknutím čelistí.

Souhláska [ř]

Charakteristika souhlásky [ř] při artikulaci

Souhláska [ř] je způsobem své artikulace podobná souhlásce [r], ale jazyk je posunut více dopředu a konec jazyka je více napjatý. Výdechový proud vzduchu je

¹⁶⁹ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 47

¹⁷⁰ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 47

¹⁷¹ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 47

silnější, tudíž je počet kmitů větší, ale mají menší amplitudu. Úhel čelistí je menší než při [r], dolní čelist je mírně vysunuta směrem dopředu

Vady při artikulaci [ř]

Vady mívají větší výskyt, než je tomu v případě souhlásky [r]. Mezi nejčastější vady patří nahrazování hlásky [ř] jinou hláskou, nejčastěji to bývají souhlásky [j], [h], [z], [ž], [d], [dʰ].

Následuje uvedení některých druhů rotacismů:

Rotacismus bohemicus retozubní je jedním z možných rotacismů. „U *znělého ř připomíná hlásku v (řeka – veka), u neznělého ř připomíná hlásku f (hoř – hof). Artikuluje se mezi dolním rtem a horními řezáky.*“¹⁷²

Rotacismus bohemicus měkkopatrový či čípkový je vytvářen podobným způsobem jako rotacismus měkkopatrový tím, že se rozkmitají okraje měkkého patra případně čípek.

Rotacismus bohemicus bokový bývá velice často doprovázen boční šišlavostí.

Rotacismus bohemicus nosní se tvoří podobným způsobem jako nosní rotacismus. Jeho výskyt je vzácný.

Souhlásky [tʰ], [dʰ], [ň]

Charakteristika souhlásek [tʰ], [dʰ], [ň] při artikulaci

Čelistní úhel je nepatrný. Hrot jazyka se opírá o vnitřní stranu dolních řezáků, přičemž hřbet jazyka tvoří závěr na tvrdém patře. Při tvorbě souhlásek [tʰ] a [dʰ] se vytváří ještě patrohrtanový závěr, ale při artikulaci souhlásky [ň] se patrohrtanový závěr nevytváří.

Vady při artikulaci [tʰ], [dʰ], [ň]

Děti potřebují poměrně dlouhou dobu na to, aby zvládnuli výslovnost souhlásek [tʰ], [dʰ], [ň] měkčení je pro ně obtížné. Namísto souhlásek [tʰ], [dʰ], [ň] používají tvrdé varianty [d], [t], [n].

¹⁷² VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 48

Souhláska [j]

Charakteristika souhlásky [j] při artikulaci

Při artikulaci souhlásky [j] je vytvářena úžina pomocí hřbetu jazyka a tvrdého patra „*boky jazyka se dotýkají klenby patra a hrot je opřen o vnitřní stranu dolních řezáků. Měkké patro vytváří patrohrtanový uzávěr. Retní otvor je mírně prodloužen a koutky zaostřeny. Třecí šum vznikající průchodem vzdušného proudu úžinou, je překrýván zněním hlasu.*“¹⁷³

Vady při artikulaci [j]

Vady souhlásky [j] jsou velice vzácné. Ve většině případů se jedná o vynechání hlásky [j].

Souhlásky [k], [g]

Charakteristika souhlásek [k], [g] při artikulaci

Při artikulaci souhlásek [k], [g] se zadní část jazyka přitiskne k měkkému patru, čímž se vytvoří závěr. Ten je následně proražen výdechovým proudem vzduchu. Hrot jazyka se opírá o výstupek dolních dásní nebo leží jen volně v ústech. Akustický rozdíl hlásek je vytvářen zněním hlasu u souhlásky [g], naproti tomu souhlásky [k] není hlasem doprovázena.

Vady při artikulaci [k], [g]

Souhlásky [k] a [g] bývají nahrazovány souhláskami [t] a [d]. V případech, rozštěpů patra pak dochází k vynechávání hlásky.

Souhláska [ch]

Charakteristika souhlásky [ch] při artikulaci

Souhláska [ch] je vytvářena na stejném místě jako souhlásky [k], [g], ale mezi měkkým patrem a hřbetem jazyka vzniká úžina. Dále je vytvořen patrohrtanový závěr a čelisti se při artikulaci od sebe mírně odtáhnou.

¹⁷³ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 48

Vady při artikulaci [ch]

Vady nebývají časté. Nejčastěji to bývá vypuštění či nahrazování [ch] za jinou souhlásku, většinou za [h] nebo [k].

Souhláska [h]

Charakteristika souhlásky [h] při artikulaci

Jak znělost, tak úžina souhlásky [h] se vytváří v hrtanu. „*Jazyk je v klidovém postavení, měkké patro tvoří závěr a rty mají postavení neutrální. Výdechový proud musí být silný, aby vzniklo hlasité tření (šum) o stěny trojúhelníkové štěrby hlasivek, vychází jinak bez další překážky z úst.*“¹⁷⁴

Vady při artikulaci [h]

Mezi vady patří nahrazování jinou hláskou, nejčastěji souhláskou [ch] nebo jeho vynechání.¹⁷⁵

¹⁷⁴ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 50

¹⁷⁵ VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti*, s. 39-50

ZÁVĚR

V současnosti je kladen velký důraz na komunikační dovednosti člověka. Bez náležitých komunikačních schopností se někdy jedinec ani nemůže úspěšně zařadit do společnosti. Správná artikulace patří k jedné z těchto dovedností. Nedostatky ve výslovnosti mohou negativně ovlivnit již školou povinné dítě. Špatná artikulace se může odrazit i v jeho výkonu v některých předmětech, jako je například čtení a psaní. Nedostatky v artikulaci mohou navíc ovlivnit i psychický stav dítě. Vlivem neúspěchu v již zmíněných předmětech se může cítit demotivováno. Psychika žáka může být negativně ovlivněna navíc i posměchem od spolužáků, kteří poukazují na nesprávnou artikulaci. Vzhledem k tomu se dnes stále více dbá na preventivní řečovou výchovu a na včasné odstranění špatné výslovnosti. Logopedická intervence začíná v mnohých případech již před zahájením školní docházky. A to nejenom proto, že nemusí-li se žák věnovat nápravě vadné artikulace, zbývá mu tak více času na plnění povinností, které má do školy, anebo případně na nějakou mimoškolní činnost, které mají děti v dnešní době také stále víc.

Hlavním cílem diplomové práce byla možná náprava zvukové stránky dětské řeči na prvním stupni základní školy v řečové jazykové komunikaci pomocí vybraných cvičení, a to se zohledněním preventivní řečové výchovy. Zpracování hlavního cíle se uskutečnilo v praktické části diplomové práce a to především vybranými cvičeními, která jsou zaměřená jak na prevenci vzniku vad dětské řeči, tak na procvičování náležité výslovnosti, případně na odstranění vadné výslovnosti.

Vedlejším cílem diplomové práce byla charakteristika řečové komunikace u lidského druhu, se zaměřením na vady výslovnosti především u žáků mladšího školního věku. Vedlejší cíl byl zpracován v teoretické části diplomové práce, přičemž bylo čerpáno z dostupných pramenů odborné literatury tak jako z internetových zdrojů popisujících tuto tematiku.

Teoretická část diplomové práce byla zpracována metodou analýzy textu. Za tímto účelem byla prostudována odborná literatura zabývající se danou problematikou.

V praktické části pak byla použita metoda selekce jednotlivých cvičení, a to dle jejich vhodnosti. Výběr byl podložen poznatky z konzultací s odborníkem zabývajícím se dětskou artikulací.

V první kapitole teoretické části diplomové práce byla nastíněna problematika produkce řeči. Pozornost byla věnována jednotlivým ústrojím, která se podílejí na spoluvytváření lidského hlasu. Dále byla rozdělena artikulace hlásek na samohláskovou a souhláskovou a bylo uvedeno i jejich další dělení, například podle toho, jak těsné je sevření mluvidel a podle toho jak prudce je přerušena překážka postavená výdechovému proudu na závěrové, polozávěrové a úžinové. Nebo podle toho jak se na jejich artikulaci podílejí hlasivky na znělé a neznělé. Uvedené byly také možné poruchy hlasu a to z fonetického hlediska.

Do druhé kapitoly byl umístěn popis akustického signálu dítěte na prvním stupni základní školy, který je z akustického hlediska v normě. Zvláštní pozornost byla věnována vztahu člověka a řeči, kde byl zdůrazněn význam řeči pro člověka jako pro sociální bytost a byly uvedeny mimo jiné funkce lidské řeči.

Vývoj zvukového signálu dítěte byl v této kapitole rozdělen na období předřečové, kde se dítě projevuje křikem, broukáním a žvatláním. Období rozumění řeči, které nastává již před prvním rokem života dítěte a období vlastního rozumění řeči. Do tohoto období spadá vyslovování prvních slov a prvních vět, tvoření slovní zásoby, osvojování náležitých gramatických struktur a vývoj dětské výslovnosti.

Ve třetí kapitole byly rozebrány poruchy zvukové stránky souvislé mluvy, a to poruchy vývoje řeči, poruchy výslovnosti, poruchy sluchu, centrální poruchy řeči, neurózy řeči, poruchy čtení a psaní, poruchy zvuku řeči, poruchy hlasu, vady kombinované.

Zvláštní pozornost byla věnována dětské patlavosti. Po jejím definování byly uvedeny typy dětské patlavosti a její klasifikace, ale také možné příčiny jejího vzniku a její psychologicko-pedagogické důsledky.

V teoretické části diplomové práce byly také osvětleny mnohé termíny užívané v praktické části.

V praktické části byl popsán průběh odstraňování vadné výslovnosti a to konkrétně odstraňování dětské patlavosti. Uvedené byly také zásady, na které by se při odstraňování vadné výslovnosti mělo dbát. Zdůrazněna byla důležitost preventivní řečové výchovy z hlediska řečové nápravy. Také bylo uvedeno několik vhodných cvičení, pomocí kterých se odstraňuje vadná artikulace.

Vzhledem k tomu, že v dnešní době je obrovské množství dostupných artikulačních cvičení, jak na internetových stránkách, tak v publikacích nacházejících se v knihovnách a knihkupectvích, ale jejich spolehlivost či vhodnost není vždy dostatečně doložena, byla všechna cvičení pro tuto práci vybrána na základě předchozích konzultací s odborníkem na danou problematiku, jak již bylo zmíněno výše.

Některé druhy cvičení se dají provádět jak při prevenci správné artikulace, tak při odstraňování vadné výslovnosti. Do této oblasti spadají především cvičení na procvičení motoriky mluvidel a cvičení na rozvíjení fonemického sluchu, na což je v práci také poukázáno. Mezi cvičení na procvičení motoriky mluvidel jsou uvedeny například různé pohyby jazykem a rty. Mezi cvičení na rozvíjení fonemického sluchu byly uvedeny například hry na poznávání různých přírodních zvuků nebo hlasů známých osob.

Tato cvičení jsou následována cvičeními, která se již specializují na výslovnost jednotlivých hlásek nebo hláskových skupin. Jsou to například řady vhodných slov, na kterých se dítě učí správné artikulaci. Dále jsou do práce zařazeny básničky, na kterých si děti mohou procvičovat správnou výslovnost. Jako poslední jsou uvedena některá cvičení s obrázky. Tento druh cvičení již připomíná běžný rozhovor.

Artikulační cvičení uvedená v diplomové práci byla vždy doplněna o návod na jejich použití, k němuž patří i připomenutí toho, že každé dítě je jiné, a je tedy třeba vždy přistupovat k provádění artikulačních cvičení s individuálním přístupem a s podřízením se aktuálnímu fyzickému a psychickému stavu dítěte (jak již bylo zmíněno dříve v diplomové práci).

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

SEZNAM POUŽITÝCH ČESKÝCH ZDROJŮ

- DVOŘÁK, J. *Nácvik R a Ř*. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2000. ISBN 80-902536-1-X
- GAVORA, P. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido, 2005. ISBN 80-7315-104-9
- GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4
- HAŠPACHOVÁ, J. *Hry pro maminky s dětmi*. Praha: Portál, 2001. ISBN, 80-7178-519-9
- HAVEL, J. *Malované čtení*. Ostrava: Librex, 2001. ISBN 80-7228-298-0
- HENDRICH, J. *Francouzská mluvnice*. Plzeň: Fraus, 2001. ISBN 80-77239-064-8
- HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele*. VADE MECUM BOHEMIAE, 2002. ISBN 80-8641-30-1
- CHARVÁTOVÁ-KOPICOVÁ, V. *Šimonovy pracovní listy*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-716-7
- KAMIŠ, K. *Řečová a jazyková komunikace*. Praha: UJAK, 2012. ISBN 978- 80- 7452-023-5
- KÁBELE, F. *Brousek pro tvůj jazýček*. Praha: Albatros, 1970. ISBN 13-086-70
- KLENKOVÁ, J. *Logopedie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1110-9
- KLENKOVÁ, J. *Kapitoly z logopedie II a III*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-62-1
- KUTÁLKOVÁ, D. *Budu správně mluvit*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3687-7
- KUTÁLKOVÁ, D. *Logopedická prevence*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-115-0
- KUTÁLKOVÁ, D. *Průvodce vývojem dětské řeči*. Praha: Galén, 2009. ISBN 978-80-7262-598-7
- KUTÁLKOVÁ, D. *Vývoj dětské řeči krok za krokem*. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-1026-9
- KRAHULCOVÁ, B. *Dyslalie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003. ISBN 80-7041-413-8
- NELEŠOVSKÁ, A. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0738-1

- PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7066-843-1
- PAVLOVÁ – ZAHÁLKOVÁ, A. *Prevence poruch řeči*. Praha: SPN, 1980.
- PÁVKOVÁ, B. *Hrajeme si s řečí*. Brno: C P Books, 2005. ISBN 80-251-0322-6
- REJMAN, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1966.
- SOVÁK, M. *Elementární logopedická diagnostika, terapie a prevence*. Praha: SPN, 1978.
- ŠKODOVÁ, E., JEDLIČKA, I. Portál, Praha, 2003, ISBN 80-7178-546-6
- ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*. Praha: Portál, 2011. ISBN 9978-80-7367-889-0
- TOMICKÁ, V. *Vybrané kapitoly z logopedie*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002. ISBN 80-7083-658-X
- VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti, Aktuální problémy speciální pedagogiky*, Praha: SPN, 1979. ISBN 14-350-87
- VYŠTEJN, J. *Vady výslovnosti, Diagnostika, ošetření a prevence patlavosti*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-24504-8

SEZNAM POUŽITÝCH INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

- Hrtan. Gymnázium a Střední odborná škola pedagogická, Znojmo (projekt SIPVZ 1842P2006, verze 1.03). [online]. 2006. [cit. 17. prosince 2012]. Dostupný z <http://skolajecna.cz/biologie/Sources/Textbook_Textbook.php?intSectionId=40700>
- Postavení hlasivek. E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc. [online]. 2012. [cit. 20. prosince 2012]. Dostupný z <<http://pfyziolup.upol.cz/castwiki/?p=2661>>
- Stručný popis vývoje řeči dítěte v závislosti na věku. Asociace klinických logopedů české republiky. [online]. 2013. [cit. 17. ledna 2013]. Dostupný z <<http://www.klinikalogopedie.cz/index.php?pg=verejnost--co-je-to--vyvoj-rci>>

SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK

Seznam obrázků

Obrázek 1: Hrtan	17
Obrázek 2: Postavení hlasivek.....	17
Obrázek 3: Artikulační ústrojí	21
Obrázek 4: Artikulační orgány	23

Seznam tabulek

Tabulka 1: Rozdělení objemu dechového vzduchu z hlediska řeči	14
Tabulka 2: Vokalický trojúhelník krátkých samohlásek	25
Tabulka 3: Vokalický trojúhelník dlouhých samohlásek	25
Tabulka 4: Znělé a neznělé souhlásky	30
Tabulka 5: Stručný popis vývoje řeči dítěte v závislosti na jeho věku.....	40
Tabulka 6: Osvojování jednotlivých hlásek ve vývoji dítěte.....	42
Tabulka 7: Výslovnost souhlásek českého jazyka.....	45

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Slova na procvičení souhlásky [c].....	I
Příloha B – Slova na procvičení souhlásky [s]	I
Příloha C – Slova na procvičení souhlásky [z].....	I
Příloha D – Slova na procvičení souhlásky [l]	I
Příloha E – Slova na procvičení souhlásky [r].....	II
Příloha F – Slova na procvičení souhlásky [ř]	II
Příloha G – Slova na procvičení souhlásky[k].....	II
Příloha H – Příklad textu malovaného čtení.....	III

PŘÍLOHY

Příloha A – Slova na procvičení souhlásky [c]

- „cinká, cihla, citron, cibule, cín, cípek, cívka, citlivý, cinkylinky – cena, cedník, cedula, cement, celofán – cáká, candát – copy, copánek, copak? – couvá – culíky, cumel, cupe, cuchá
- *Cecilka, cucá, pomocnice, poctivec*“¹⁷⁶

Příloha B: Slova na procvičení souhlásky [s]

- „sestava, sasanka, spousta, sousto, svislý, skleslý, sosna, systém, souhláska, samohláska, sloveso
- *slimák, sloup, sluch, slupka, smeták, smetí, smích, smlouva, anaha, snadný sníh, snídaně, sponka, spolu, stín, stůl, stádo, stejný, světlo, svítí, schody, schválně – kostky, host, zlost*“¹⁷⁷

Příloha C: Slova na procvičení souhlásky [z]

- „zima, zimník, zinek, zívá, zídka, zítra – zed', zebe, zelí, zelený, země, zedník – zábavy, zadní, záhon, záloha, záhyb, základ, zápalka, závoj, závodník, zametá, záplata, závin- zobe, zobák, zoubek, zoufalý – zub, zubní
- *Hází, kazí, vozí, mlází, vozit, muzika – leze, veze, peníze, házet, uzel – koza, lízat, klouzat, hrůza*“¹⁷⁸

Příloha číslo D: Slova na procvičení souhlásky [l]

- „vlak, vlajka, vláček, vlas – vlepí, vleze, vlevo – vlídný, vlije – vloží – vlk, vlčák – povlak, pavlač, Pavlík
- *Článek, člen, člověk, člun, šlape, šlapota, šlehá, šlehačka – žlab, žlutý, žluva, žloutek, železo*“¹⁷⁹

¹⁷⁶ Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 103

¹⁷⁷ Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 103

¹⁷⁸ Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 104

¹⁷⁹ Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 107

Příloha číslo E: Slova na procvičení souhlásky [r]

- „*BRO*: broskev, broky, brož, brokát, brod, brodí (se) – obrok
- *BROU*: brouká, brouček, brousí – nebrouká, ubrousek, dobrou noc, dobrou chuť
- *BRU*: bručí, brusle, bruslí brusinka, brukev – ubrus“¹⁸⁰

Příloha číslo F: Slova na procvičení souhlásky [ř]

- „*hříbek*, *hříby*, *hříbě*, *hřích*, *hřiště* – *hřebec*, *hřeben*, *hřebíky* – *hřbet*, *hřmotí* – *vyhřátý*, *zahřívá*, *ohřívadlo*, *zahřmění* – *chřipka*, *chřípí* – *chřest*, *chřestýš* – *chřadne*
- *peří*, *měří*, *míří*, *hoří*, *boří*, *kouří*, *září*, *naříká*, *peřina*, *nařídí*, *Jiřina*, *na talíři*, *na moři*, *kuře*, *bouře*, *moře*, *tváře*, *kořen*, *koření*, *nahoře*, *ořechy*, *pařezy*, *vaření*, *tváře*, *stařeček*, *náradí*, *pořadí*, *skořápka*, *jeřáb*, *pořádek*, *zařadit*“¹⁸¹

Příloha číslo G: Slova na procvičení souhlásky [k]

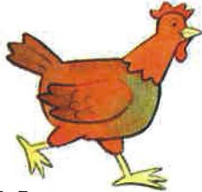
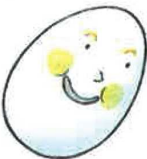
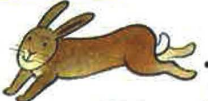
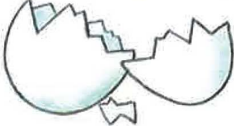
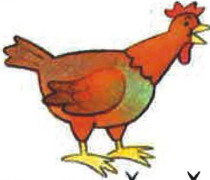
- „*cívka*, *liška*, *bajka*, *muška*, *hláska*, *májka*, *palička*, *ovečka*, *maminka*, *panenka* – *maličký*, *šipky*, *vlajky*, *jamky*, *holínky* – *venku*
- *Klí*, *kly*, *klus*, *klec*, *kmín*, *kmen* – *klope*, *klasy*, *klepe*, *klečí*, *kniha*, *kněžna*, *kvočna* – *kvasnice* – *peklo*“¹⁸²

¹⁸⁰ Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 109

¹⁸¹ Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 112

¹⁸² Kutálková, *Budu správně mluvit*, s. 112

JAK ŠLA SLEPICE NA VÝLET

DEN BYL JAKO JARNÍ ,
ŠLA NA VÝLET S NEPOSLUŠNÝM
 . U V ZRÁNA
SETKALA SE S A .
 MOC ZLOBILO, ZA
HOPSALO, AŽ SE CELÉ !
 SE ŠŤASTNĚ SMÁLA, CHLUBILA
SE PYŠNĚ VŠEM, Z DOMŮ
POSPÍCHALA S ROZTOMILÝM .

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Lucie Šípová

Obor: Speciální pedagogika - učitelství

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Komunikace u lidského druhu a jedince s ohledem na vady výslovnosti
v mladším školním věku

Rok: 2013

Počet stran textu bez příloh: 85

Celkový počet stran příloh: 3

Počet titulů českých použitých zdrojů: 28

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 0

Počet internetových zdrojů: 3

Počet ostatních zdrojů: 0

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Karel Kamiš, CSC.